

BELLE TEN

Cilt: XXXVII

OCAK 1973

Sayı: 145

SULTAN CEM'İN PORTRELERİ HAKKINDA

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

“Kendu elimle başıma aldım belâları
Kendimden oldu bana bu [cürm-ü] hatâ dirig
Her kim ki işdirse bu hâli halâs için
Rahmet ana ki kılmaya benden duâ dirig”

SULTAN CEM

*Sayın Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'e**

Fatih II. Mehmed (1451-1481)'in talihsiz küçük oğlu Sultan Cem'in maceraları hakkında şimdiye kadar pek çok şey yazılmıştır. Bunların bir kısmı, Osmanlı tarihinden derlenmiş bilgilere dayanır¹.

* Bu makalemizi, 1946'da yazdığı bir yazıda, Cem'in resimleri konusunun ayrı ve büyük bir eser yazdıracak kadar zengin ve önemli olduğuna işaret eden Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'e tam otuz yıllık bir dostluğun hatırası olarak sunuyoruz.

¹ Osmanlı tarihi hakkındaki eserlerde raslanan Cem ile ilgili bölümlerin bir bibliyografyasını derlemeye lüzum görmüyoruz. Sadece Cem'in hayatını ve bilhassa Avrupa'daki macerasını anlatan Türk kaynaklarından ikisinden burada kısaca bahsetmek gereklidir. Bunlardan ilki, Şehzade'nin yanındakilerden Defterdarı Haydar Bey tarafından H. 920 (= 1514)'de yazıldığı sanılan *Vâkıat-ı Sultan Cem*'dir. “Meclis-i Âyan reisi iken vefat eden Said Paşa merhumun kütüphanesinde mevcut nüshadan istinsah edildiği” (Başka bir yazması Viyana'da bulunmaktadır, krş. G. Flügel, *Die arabischen persischen und türkischen Handschriften. . zu Wien*, Wien 1856, II, s. 376) üzerinde bildirilen bu metin, Mehmet Arif Bey'in bir önsözü ile *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* eki olarak, İstanbul'da 1330'da 43 + 3 sahifelik bir kitap halinde basılmıştır. Genellikle bununla karışan (krş. Bursalı M. Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, s. 122) ikinci kaynak ise, *Gurbetnâme-i Sultan Cem* başlıklı eserdir ki, Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde kaleme alındığı anlaşılmakta, fakat yazarı öğrenilememektedir. Bir yerinde kendisinin, Efendisinin ölümü üzerine Roma'da kaldığını bildirdiğine göre, yanındakilerden biri olması muhtemeldir. Tek yazması Paris'te Bibliothèque Nationale'de bulunan bu kaynak,

Bir kısmı ise Batı kaynaklarının yardımı ile meydana getirilmiştir². Nihayet bazıları da kaynaklardan veya ikinci el eserlerden toplanan bilgilerin, yazarın kabiliyet ve zevkine göre işlenerek romanlaştırıl-

son yıllarda yayınlanmıştır, bkz. İ. Hâmi Danışmend, *Gurbetnâme-i Sultan Cem*, "Fatih ve İstanbul Dergisi" II, sayı 7-12 (1954), s. 211-271. *Vâkıat*'dan hacim itibarıyla daha geniş olan bu kitap, verdiği bilgiler bakımından daha kısadır. Baştan 23 sayfalık kadar kısmı hemen hemen aynı olmasına karşılık, *Gurbetnâme*'de Cem'in Roma'ya varışından itibaren olan kısmında, Papa ile yapılan uzun bir görüşmeden başka bir şey yoktur. Bu duruma göre, ilk kısım *Vâkıat*'dan aynen aktarılmış, ikinci kısımda ise sadece İslâmiyet-Hıristiyanlık mukayesesi, güya bir Papa — Cem görüşmesi şeklinde yazılmıştır. Cem ile ilgili kaynaklar hakkında krş. F. Babinger, *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 32, not 1. Cem'in maceraları ile ilgili önemli bir tarih de, Hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tac al-tavarih* adlı (baskı İstanbul 1280 = 1863, 2 cilt) eseridir. Türk kitapçılık âleminin, bilgi, tecrübe ve hatıraları ile en zengin şahsiyeti olan Nizameddin Aktuç, 10 ekim 1972 günü yaptığımız bir sohbette, evvelce merhum Prof. Cavid Baysun (1899-1968)'a, Cem Sultan'ın hayatı ile ilgili bir yazma sattığını bize bildirmiştir. Bu yazmanın bugün nerede ve hangi ellerde olduğunu öğrenmek mümkün olmamıştır. Vaktiyle tanınmış Avusturyalı tarihçi Joseph von Hammer'in (1774-1856) de elinde, Cem'in kardeşi II. Bayezid ve annesi ile yazışmalarına dair mektuplar bulunuyordu. Bunlar 98 varak tutan bir yazma teşkil ediyordu, krş. J.de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, (çev. J.J. Hellert), Paris 1836, III, s. VIII, No. 22. Topkapı Sarayı'ndaki yazmalar arasında II. Bayezid ve Cem mücadelesi ile ilgili bazı yazmalar bulunmaktadır: krş. F. Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı müzesi kütüphanesi-Türkçe yazmalar katalogu*, İstanbul 1961, s. 205 (No. 624), s. 206 (No. 627); ayrıca Cem'e sunulmuş kitaplar da vardır, *ay.esr.* s. 526 (No. 1608).

² Cem'in hayatı hakkında, Batı kaynaklarından ve vesikalardan toplanarak çok zengin, büyükçe boyda XIII-459 sayfalık bir monografya Fransızca olarak yayınlanmıştır, L. Thuasne, *Djem Sultan, fils de Mohammed II, frère de Bayezid II (1459-1495) d'après les documents originaux en grande partie inédits- Etude sur la Question d'Orient à la fin du XVe siècle*, Paris 1892. Bu kitabın dilimize bugüne kadar çevrilmeyişi büyük bir eksikliklerdir. Dilimizde Cem hakkında şu yayınlar yapılmıştır: M. Tevfik Paşa, *Şehzade Cem*, İstanbul 1327; Ahmet Refik, *Sultan Cem*, İstanbul 1923 (Thuasne'dan özetlenmekle beraber Türk tarihlerinden de faydalanılmıştır); Şükrü K. Kalezade, *Sultan Cem*, İstanbul 1932 (önemsiz bir özet); Cavid Baysun, *Cem maddesi, İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 69-81 (iyi bir araştırma); aynı yazar, *Cem Sultan, hayatı ve şiirleri* [Türk klâsikleri serisi: 7], İstanbul 1946, daha önceki yazısındaki metnini daha sadeleştirmiş ve bir halk kitabı haline sokmuştur; İ. Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem* [İstanbul Fethinin beşyüzüncü yıldönümü münasebetiyle yapılan İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınlarından] İstanbul 1951. Bunlardan başka bizim göremediğimiz çok ince bir broşürün de varlığı tesbit olunmaktadır, Halil Hamit, *Şehzade Cem vakasında mesele-i hammiyet*, İstanbul 1327 (24 sayfalık bir risale). Etem Ruhi Balkan, *İbrahim Hakkı Konyalı ve eserleri*, İstanbul 1941, s. 16 da, İ. H. Konyalı'nın vesikalara dayanmak suretiyle *Sultan Hacı Cem* başlığıyla bir eser hazırladığını bildir-

ması suretiyle hazırlanan yayınlardır³. Bütün bu irili ufaklı çalışmaların yanı sıra, hiç de az sayılamayacak bir diziyi de Sultan Cem'in portreleri hakkındaki araştırmalar teşkil etmektedir⁴. Bunlar o kadar çok ve o kadar değişik görüşler ortaya koyarlar ki, Sultan Cem'in gerçeğe uygun bir portresinin olup olmadığı ve eğer varsa, hangisinin en doğru resmi olduğu bugün artık anlaşılabilir duruma gelmiştir. Sultan Cem'in portresi konusu karışık ve içinden çıkılmaz bir hale getirilmiş ve bu konu üzerinde hazırlanan son araştırma olan F. Babinger (1891-1967)'in bir makalesi ile de büsbütün çapraşık bir şekle sokulmuştur. Gelecek araştırmalara yol göstermek üzere Sultan

mekte ise de, bugüne kadar böyle bir kitap yayınlanmamıştır. Şihabeddin Süleyman'ın *Sultan Cem, hayatı ve şahsiyeti edebiyeti* başlığı ile "İçtihat Mecmuası" sayı 106-113 (1930) da bir seri makalesi vardır.

³ Cem ile Mlle de Sassenage arasındaki aşk macerası hakkında aşağıda not 17' deki roman (1673) adı değiştirilerek, 1724'te tekrar basılmıştır. Bu *La vie et les aventures de Zizime* adında, tarihî olmaktan fazla tam bir aşk romanıdır (krş. P. Martino, *L'Orient dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Paris 1906, s. 272, not 1). Cem'in Rodos'a sığınması hakkında İtalyanca bir trajedi yazıldığı da öğrenilmektedir, Andrea Rubbi, *Rodi presa*, Venezia 1773 (88 sayfa), krş. G. Fumagalli, *Bibliografia Rodia*, Firenze 1937, s. 172, No. 1084. Dilimizde ise şu kitaplar hatıra gelir: Turhan Tan [Samih Fethi], *Sultan Cem*, İstanbul 1948 (Fransızcaya da çevrildiği öğrenilmiş ise künyesi tespit olunamamıştır). Bir Bulgar yazarı da çok değişik bir roman tekniği kullanarak Cem'e dair kalın bir roman kaleme almıştır, bkz. Vera Mutafçıyeva, *Cem Sultan olayı* (çev. Naime Yılmaer), İstanbul 1971. 1908-1909 yıllarında, *Sahne-i Heves* tiyatrosunda Vatan cemiyeti amatörleri tarafından oynanan, Vecihi Bey tarafından yazıldığı sanılan, beş perde iki tabloda ibaret *Sultan Cem* adlı bir de dram vardır. Sonra bu piyes Osmanlı tiyatrosu repertuvarına da girmiştir, krş. Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi, V-Meşrutiyet Tiyatrosu*, İstanbul 1968, s. 68; Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu 1908-1923* [İş Bankası kültür yayınları, sanat dizisi: 7], Ankara 1971, s. 200, ve s. 303'teki liste. Reşad Ekrem Koçu, *Sultan Cem'in Avrupa macerası*, "Tercüman" gazetesi (3 temmuz 1972)'nde Cem'in hayatının film senaryosu konusu olabileceğine işaret etmektedir.

⁴ J. von Karabacek, *Abendländische Künstler zu Konstantinopel im XV. und XVI. Jahrhundert, I - Italienische Künstler am Hofe Muhammeds II. des Eroberers (1451-1481)* [Akademie d. Wiss.-Phil.-hist. Klasse, Denkschriften 62 Bd., 1Abh.] Wien 1918; F. R. Martin, *A portrait by Gentile Bellini found in Constantinople*, "The Burlington Magazine" IX (1906) s. 148-149; F. Sarre, *Eine Miniatur Gentile Bellinis, gemalt 1479-1480 in Konstantinopel*, "Jahrbuch der Königl. preussischen Kunstsammlungen" XXVII (1906) s. 302-306; F. Sarre, *The miniature of Gentile Bellini found in Constantinople not a Portrait of Sultan Djem*, "The Burlington Magazine" XV (1909) s. 237-238; Armenag Sakisian, *Djem Sultan et les fresques de Pinturicchio*, "Revue de l'Art" XLVII (1925) s. 81-91; A. Süheyl Ünver, *Sultan Cem'in resimleri*, şu eserde: *Bursada Fatih'in Oğulları Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri* [Bursa Halkevi, Tarihi tetkik serisi: 1] Bursa 1946, s. 36-39; F. Babinger, *Dschem-Sultân im Bilde des Abendlandes*, şu eserde: *Aus der Welt der islamischen Kunst-Festschrift für Ernst Kühnel*" Berlin 1959, s. 255-266; F. Babinger, *Ein*

Cem'in portreleri meselesini bir defa daha işlemeği lüzumlu gördük. Bu yazımızda Sultan Cem'in kesinlikle belki gerçek portresini ortaya koyamayacağız, fakat her halde de, bu konuyu şimdiki çapraşık durumundan biraz sıyrılmış olacağız.

G İ R İ Ş

Sultan Cem'in Hayatı ve Maceraları

Sultan Cem⁵, Fatih II. Mehmed'in üçüncü oğlu olarak, 23 ocak 1459 günü, Edirne sarayında dünyaya geldi. Annesinin menşei kesinlikle anlaşılamazsa da, Çiçek Hatun adında olduğu bilinir⁶. Cem, on bir yaşına girince 1469'da Kastamonu sancak beyliğine tayin edilmiş ve babası, Uzun Hasan ile savaşmak üzere diğer iki oğlu ile sefere çıktığında İstanbul'da kalmıştır. Bu sırada, Osmanlı ordusunun Akkoyunlulara yenildiği haberi gelince, Cem'in İstanbul'daki ileri gelenlerden bağlılık yemini almağa girişmesi, onun Osmanlı tahtı üzerindeki isteklerinin ilk belirtisi gibi görülmektedir. Otlukbeli savaşını kazanarak İstanbul'a dönen Fatih'in, bağlılık yeminini verenleri cezalandırışından, oğlunun bu davranışından hiç hoşlanmadığını anlamak mümkündür. Şehzade Mustafa'nın 1474'te ölümü üzerine onun yerine Karaman valisi tayin edilen Cem, bu eyaletin merkezi olan Konya'da zevkli günler geçirmiştir⁷. Fatih'in son yıl-

weiteres Sultansbild von Gentile Bellini?, [Sitzungsberichte d. Öst. Akad. d. Wiss. 237 Be., 3. Abh.] Wien 1961; Süheyl Ünver, *Sultan Cem ve resimleri*, "Hürriyet" gazetesi (12 nisan 1961) 1 resim ile.

⁵ Bizde Cem olarak adlandırılan bu Şehzadeyi değişik yazılışlar ile Batı *Zizim* olarak tanımaktadır. Bunun nereden çıktığı pek anlaşılamamaktadır. Cem adı ile ilgili olarak krş. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1836 (J. J. Hellert bask.) III, s. 451, not X. Topkapı Sarayı, *Arşiv kılavuzu*, İstanbul 1938, I, s. 95'te, E. 2312 sayılı bir vesikada Cem'in adına dair bir vesika varmış gibi görünüyor. Gerçekte bu, Cem adının çeşitli manaları hakkında *Lûgat, Burhan-ı katı*'dan çıkarılmış bir nottan ibarettir.

⁶ Annesinin menşei bir dereceye kadar oğlunun tipinin özelliklerini tayinde faydalı olabilir. Thuasne, *Djem Sultan*, s. 2 ve not 2'de Guillaume Caoursin'den naklen bir Sırp prensesi olduğunu yazar. Baysun, *İslam Ansiklopedisi*, III, s. 69'da annesinin, "Macar, Rum hatta Fransız olduğu da söylenmiştir" demektedir.

⁷ Sultan Cem, Konya valiliği sırasında, Lârende (=Karaman)'de Bedesten denilmekle beraber bir arasta, yani çarşı yaptırarak, gelirini Mâder-i Mevlâna türbesinde Kur'an okunmasına vakfetmişti, krş. İ. Hakkı Konyalı, *Âbidleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi*, İstanbul 1967, s. 615. Cem'in evkafı hakkında Topkapı Sarayı arşivinde yeni tarihli vesikalar bulunmaktadır, krş. Topkapı Sarayı, *Arşiv kılavuzu*, İstanbul 1938, I, s. 96.

larında, Amasya'da vali bulunan Şehzade Bayezid ile Cem arasında açık bir rekabet başlamış, bazı delillerden anlaşıldığına göre de Fatih, küçük oğlu Cem'i tercih eder bir tutuma kaymıştı. Belki bir hastalık vücudunu kemirdiğinden, belki de bazı iddialara göre zehirlendiğinden, büyük bir seferin ilk hazırlığı sırasında 3 Mayıs 1481'de, Gebze yakınında Hünkâr çayırındaki ordugâhında Fatih II. Mehmed ölünce, Bayazid ile Cem arasındaki rekabet tamamen bir yarışma halini almıştır. Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'nın Cem'i tahta geçirmek için tedbirler almasına rağmen, Bayezid taraftarları, bu projeyi önlemişler, onlar tarafından alevlendirilen bir ayaklanmada Sadrazam öldürülmüş ve Şehzade Bayezid'in da 20 Mayıs 1481'de İstanbul'a ulaşip, tahta sahip olması sağlanmıştır⁸.

Cem'in uzun ve ıstıraplı macerası bu andan itibaren başlamış olmaktadır. Ne pahasına olursa olsun Devlet'e sahip olmak isteyen genç Şehzade, Konya'dan ordusu ile çıkarak Bursa üzerine yürümüş, burada ağabeyi Bayezid'in kuvvetlerini 28 Mayıs'ta yenmiş, şehre girmiştir. Adına hutbe okutarak, sikke bastıran Cem⁹, Bursa'da on sekiz gün kadar padişahlık yapmış, bu arada Bayezid'a elçiler göndererek, devleti paylaşmayı da teklif etmiştir. Fakat 20 Haziran günü Yenişehir yakınında olan ikinci karşılaşmada, zaten etrafındakiilerin ihanetine de uğrayan Cem'in ordusu bozulmuş ve Şehzade, Konya istikametinde çekilmek zorunda kalmıştır. Esasında bu tam bir bozgun idi. Hatta o kadar ki, yolda Ermeni derbendi denilen yerde, eşkıyaların saldırısına uğrayan Cem, bir de soyularak yaralı bir halde Konya'ya ulaşabilmişti. Sultan Cem, etrafına toplayabildiği birkaç sadık adamı ile 28 Haziran 1481'de Konya'dan ayrılarak, Toroslarda bir daha eşkıyalarla karşılaşarak, Tarsus'a inmiş, buradan da Mersin, Halep, Şam yoluyla 25 Eylülde Kahire'ye ulaşmıştır. Böylece Memlûklere sığınmış olan Cem, henüz ümitsizliğe düşmemiştir. 1482 yılı başlarında Mekke'ye giderek hacı olduktan sonra¹⁰, Ka-

⁸ İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1947, I, s. 356 vd.

⁹ Cem'in pek az raslanan bu sikkesi hakkında bkz. İbrahim Artuk, *Fatih Sultan Mehmed, Bayezid ile Cem Adlarına Kesilen Sikkeler*, "Fatih ve İstanbul Dergisi" II, sayı 7-12 (1954) s. 39; Sadi Abağ, *Cem Sultanın bastırıldığı para*, "Yapı-Kredi Bankası, Üç Aylık Bülten", III, sayı 12 (1961) s. 7-8.

¹⁰ Bu hac seferi sırasında karşılaştığı Hasan ibn-i Mahmûd Beyâtî'den cediti Oğuzlar hakkında bir eser yazmasını istemiş, onun kısa bir süre içinde bu küçük

hire'ye dönüşünde tekrar Anadolu'da şansını deneme kararını almış ve 27 mart 1482'de buradan ayrılmıştır. Cem'in taraftarları Karamanoğlu Kasım Bey ve Ankara sancak beyi Mehmed Bey'in Bayezid'in kuvvetlerine karşı gerek Konya yakınında Çukurçimen yaylağında ve Konya kalesini muhasarada başarısızlık göstermeleri nihayet Cem'in Ankara kalesi önünde de bir kazanç elde edememesi üzerine yeniden güneye inmekten başka çare kalmamıştı. II. Bayezid ise Ereğli'ye gelmişti. Arada gidip gelen elçiler de bir anlaşma sağlayamadılar. Bu sırada Karamanoğlu, Cem'e Rumeli'ye geçip, orada Macar kralı ile de birleşerek II. Bayezid'a karşı yürümesini telkin ediyordu. Cem ancak denizyoluyla Rumeli'ye geçebilirdi. Bunun için lüzumlu gemileri ise Rodos'taki Saint Jean şövalye tarikatının başkanı (Grand-maître = Üstâd-ı âzam) Pierre d'Aubusson sağlayabilirdi. Silifke ile Mersin arasındaki Kerküs (=Korykos) limanından bir gemiye binen Cem, 16 temmuz 1482'de vatanından ayrılıyordu. D'Aubusson'a elçi olarak gönderdiği Frenk Süleyman Bey, Rodos'a geçme iznini getirmekle beraber Şehzade'ye, Saint Jean şövalyelerinin niyetlerinin pek iyi olmadığını da sezdiğini söylemişti. 18 temmuzda Cem, Anamur önünde bir Rodos gemisine geçti, ve 29 temmuz günü Rodos'a vardı¹¹ (Res. 1 ve 2). Böylece on bir yıl sürecek ve ancak ölümle sona erecek olan esaret hayatı başlamış oldu¹².

kitabı hazırlamasını sağlamıştır. Bu risale *Câm-ı Cem âyin* başlığı ile Ali Emiri Efendi tarafından [Nevâdir-i eslâf külliyyatı: 5] da, İstanbul'da 1331'de yayınlanmıştır. Cem, eski soy geleneklerine bağlı olduğunu, oğluna Oğuz Han adını vermesi ile de belli etmiştir.

¹¹ Rodos'la Villanova karşısında Cem bahçesi denilen bir yer vardır, krş. Ziver, *Rodos Tarihi, Osmanlıların zaptına kadar*, Rodos 1312, s. 129. Ayrıca *Casa di Zizim*, yani Cem'in evi denilen eski Alaybeyi evi, 1924'te İtalyanlar tarafından restore edilmişti, krş. V. Strumza, *La Rodi dei Cavalieri che risorge: La Casa di Zizim*, Rodos 1933. Halbuki Rodos'un şövalyeler devrindeki mimarî eserleri hakkında çok büyük bir kitap yazan A. Gabriel, Cem'in, Caoursin'in (bu yazar hak. bkz. *aşağıda not 12*) *Palatia Equitum Francorum* dediği, *Auberge de France*'da kaldığı düşüncesindedir (krş. A. Gabriel, *La Cité de Rhodes MCCCX-MDXXII, Architecture civile et religieuse*, Paris 1923, I, s. 38 ve 47). Ancak ilk *Auberge de France* 1480'de yıkılmış ve yerine 1492'den itibaren şimdiki binanın yapıldığını, tarihler ve armaların yardımı ile tespit eden Gabriel'in bu tahmini bir esasa dayanamaz görünüyor. Bu bakımdan Strumza'nın iddiası daha doğru olsa gerektir.

¹² Cem'in Rodos'ta karşılanması Saint Jean şövalyeleri tarikatının sekreteri ve kronikçisi, Douai'li Guillaume Caoursin (1430-1501) tarafından yazılmıştır (*Opera*,

Cem daha Rodos'ta şövalyelerin kendisine oynadıkları oyunu fark etmişti. Fakat artık geri dönüş imkânı kalmadığından onların isteklerine tamamen boyun eğdi¹³. İmzalanan bir anlaşma ile Cem, bir gün Osmanlı tahtını ele geçirecek olursa şövalyelere tanıyacağı hakları tasdik etmiş oluyordu. Şehzade 1 Eylülde bir gemi ile Rodos'tan ayrılmış ve Savoie dukalığına ait bir liman olan Nice'e varmıştı. Cem burada dört ay kaldı. Bu arada II. Bayezid, Cem'in oğlu Oğuz Han'ı, İskender Paşa'ya gönderilen bir gizli emirle öldürtmüştü¹⁴. Cem, devamlı olarak, Fransa'nın kuzeyine doğru çıkarılacağı ve buradan da Macaristan'a geçirileceği sözü ile oyalanıyordu¹⁵. 5 şubat 1483'te Nice'den ayrılan Cem ve adamları, Savoie

Ulm 1496). Bu cildin içinde Cem ile ilgili risaleler bulunmaktadır (krş. G. Fumagalli, *Bibliografia Rodia* [Biblioteca di Bibliografia Italiana, XIV] Firenze 1937, s. 19, No. 79 ve s. 171, No. 1080). Bir nüshası, Milano'da *Biblioteca Nazionale di Brera*'da bulunan bu son derecede nadir kitabın içinde Cem'e dair kısımlar, ... *De casu Regis Zyzmy Commentarium incipit., De admissione Regis Zyzmy in Gallias, De traductione Zyzmy Sultani fratris Magni Thurci ad Urbem ommmentarius* başlıkları ile ayrılmıştır. Paris'te *Bibliothèque Nationale*'daki elyazmalar arasında renkli minyatürler ile süslü bir nüshanın bulunduğu da öğrenilmiştir, bkz. Ch. de La Roncière, *Histoire de la découverte de la Terre-Explorateurs et Conquérents*, Paris 1938, s. 68-69 arasındaki lev. D (bu makalemizin resimleri arasındaki res. 1, bu minyatürlerdendir). Caoursin ve eseri ile bunun Almanca tercümesi hakkında krş. C. Göllner, *Turcica-Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, Bucureşti-Berlin 1961, I, s. 23-24, No. 11 ile bilhassa s. 50-51, No. 59.

¹³ D'Aubusson'a Cem'in sığınışı hakkında bazı makaleler olduğunu tespit edebiliriz, M. Federighi, *Della venuta del Sultano Zizim presso il G. Maestro di Rodi*, "Giornale Araldico" (Pisa 1879); Guido Sommi Picenardi, *Della venuta del Sultano Zizim presso il Gran Maestro di Rodi* "Giornale araldico-genealogico-diplomatico" Nuova serie, IV (1879) s. 177-179, yurdumuzda kontrolü mümkün olmayan bu yayınlar için krş. G. Fumagalli, *Bibliografia Rodia*, Firenze 1937, s. 172, No. 1081, 1085.

¹⁴ Bu kısa vesikanın faksimilesi ve transkripsiyonu için bkz. Topkapı Sarayı, *Arşiv Kılavuzu*, İstanbul 1938, I, s. 95 (No. E. 11983) ve bilhassa sondaki vesikalar kısmı, vesika XII. Bu gizli hüküm, Edirne'den H. 887 şevval'i sonlarında (= aralık 1482) yazılmıştır. Sultan Cem'in pişmanlık duyması ve Padişah II. Bayezid'in de kardeşini bir İslâm memleketine getirilmesini samimi olarak istediğine dair ilgi çekici notlar şu makalede bulunmaktadır: Selâhattin Tansel, *İkinci Bayezit hakkında bazı mütalâlar*, "Belleten" XXVII, sayı 106 (1963) bilhassa s. 217-226.

¹⁵ Önce Rodos şövalyeleri, sonra da Papa, Cem'i bir çeşit şantaj unsuru gibi kullanarak, yıllarca II. Bayezid'dan para sızdırmışlardır. Bu hususta Topkapı Sarayı arşivinde pek çok yayınlanmamış, Türkçe ve bilhassa Grekçe (şövalyeler ile görüşmeler bu dilde yapılmıştır) vesika bulunmaktadır. Türkçe olanlar için bkz. *Arşiv kılavuzu*, I, s. 95. Batı kaynaklarına dayanmak suretiyle İstanbul'dan Batı'ya

dukaliğının kasaba ve şatolarından geçtikten sonra bu dukaliğin merkezi olan Chambéry'ye vardılar. Burada Cem, Rodos şövalyelerinin elinden kurtulmak için, Savoie dukası I. Charles ile anlaşmaya çalışmış, Venedik hükümetini kendisi ile ilgilendirmeye gayret etmiş, o tarafta bir anlaşma yapmak üzere Frenk kıyafetinde gönderdiği iki adamı, Mustafa ve Ahmed Beyler Saint Jean şövalyeleri tarafından öldürülmüş, nihayet Savoie'yu emin bulmayan Rodos'lular, Cem'i Rumilly'den alarak Dauphiné eyaletine sürükleyerek burada Le Pouët şatosuna kapamışdılar¹⁶. Rodos şövalyeleri esirlerini ellerinden kaçırmamak için çok dikkat ediyorlar, onun herhangi bir başka devlet ile görüşmesini de önüyorlardı. Hatta 1 Eylül 1483'te, Cem'in yanındakilerden 29'unu zorla ayırıp, bunları Rodos'a göndermişlerdi. Cem, Le Pouët'den sonra Dauphiné'de Rochechinard şatosunda hapsedildi. Grenoble yakınındaki Bâtie de Royans şatosunun sahibi Baron Jacques de Sassenage'ın kızı Philippine Hélène ile o sırada yirmi dört yaşında olan Cem arasında açık bir gönül macerası olduğu da bilinmektedir¹⁷.

gönderilen paraların hesabı hakkında bkz. H. Pferfermann, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*, Winterthur 1946, s. 83 vd. Topkapı Sarayı arşivindeki Türkçe vesikalardan birkaçı yayınlanmıştır, krş. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Cem Sultan'a Dair Beş Orijinal Vesika*, "Belleten" XXIV, sayı 95 (1960) s. 57-483. Sultan II. Bayezid'in Batı ile temasları hakkında ayrıca bkz. H. J. Kissling, *Sultan Bâyezid's II. Beziehungen zu Markgraf Francesco II von Gonzaga*, (Münchner Univ. - Schriften, Reihe der Phil. Fakultät, I) München 1965 (tahlili için bkz. N. Beldiceanu, "Revue des Etudes Islamiques" XXXVII [1969] s. 187-188). Bu konu aynı yazar tarafından türkçe bir yazı halinde de işlenmiştir, *Sultan Bayezid II ve Francesco II Gonzaga*, "Türkiyat Mecmuası" XV. (1968) s. 47-73. Burada Cem meselesi için Avrupa'ya yollanan Kasım Çavuş hakkında ilgi çekici bilgi verilmektedir.

¹⁶ Bazen bu şatonun adı Pouyat şeklinde yazılmaktadır. Doğrusunun Poët-Laval (yerli lehçede okunuşu: Pouy-Laval) olması gerektiği ve bu yerin *commandeur*'ünün Cem'i muhafaza altında tutanlardan Roger de Rochechinard olduğu hakkında bkz. P. Richard, *Le prince ottoman Zizim (Sultan Djem) a-t-il habité Poët-Laval*, "Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni", sayı 215 (aralık 1959) s. 32.

¹⁷ Bu macera 17. yüzyılda bir roman halinde işlenerek kitap olarak basılmıştır. İlk baskı anonim olup sadece ithaf kısmında L.P.A. harfleri vardır ki, bunun L[e]P[resident Guy] A[llard] olduğu anlaşılmıştır, *Zizimi, Prince Ottoman, amoureux de Philippine Hélène de Sassenage-Histoire dauphinoise* (bazı baskılarda başlık: *Histoire des amours du prince Zizimi* şeklindedir), Grenoble 1673, ikinci baskı 1714. Bu XXIX-383 sahifelik roman, sonra değişik bir başlıkla bir daha basılmıştır: *La vie et les amours de Zizimi fils de Mahomet II empereur des Turcs*, Paris 1724. Bu kitapların asıl-

Nihayet Sultan Cem, 1484 başlarında Auvergne eyaletine götürülerek, Limoges yakınındaki Bourgneuf şatosunun Lastic kulesi denilen başkulesi yani donjonuna kapatılmış, az sonra da Monteil-

larını göremediğimizden aralarında fark olup olmadığını tespit edemedik. Bu gönül macerası hakkında M. du Boys'ın geçen yüzyılın ortalarında "*Revue de Dauphiné*"de basılmış bir yazısı bulunduğu öğrenilmektedir. Ayrıca, Henriette Delaye-Didier-Delorme'un *Philippine Hélène de Sassenage ou les amours de Zizim, prince Ottoman*, başlığı ile Valence'de çıkan "*Le Valentinois*" gazetesinde (29 Kasım 1959) bir yazısı olduğuna P. Richard'ın yukarıda not 16'daki kısa yazısında işaret olunmaktadır.

Fransa'da M. Balard aracılığı ile Grenoble kütüphanesi konservatörü M. Vailant'dan öğrenildiğine göre bugünkü Sassenage şatosunun, Cem ile bir ilgisi olamaz. Bu şato 17. yüzyılda yaptırılmıştır. Fakat Berenger Sassenage ailesinin Isère kıyısında Pont-en-Royans şatosuna sahip olduğu bilinmektedir. Zaten Sultan Cem'in Rochechinard şatosunda yaşadığı sıralarda komşu şato sahiplerine misafir gittiği ve bu sırada, Sassenage'lara ait La Bâtie veya Bâtie de Royans şatosunda Mlle de Sassenage ile tanıştığı hakkında bilgiler vardır. Bu hususta bkz. C. Dana Rouillard, *Turqueries grenobloises a l'époque de Louis XIV*, "*Bulletin mensuel de l'Académie Delphinale*" 8. seri, XI. yıl, no. 5 (La Tronche 1972) s. 148-157. Aynı yazı notları ile birlikte şu kitapta da basılmaktadır: *Actes du VIe Congrès de l'Association Int. de Littérature Comparée (1970)*, Stuttgart. Sayın Prof. C. Dana Rouillard (Toronto-Kanada) ın bir fotokopisini göndermek lütfunda bulunduğu bu küçük çalışmada iki eski kitapta Cem ve Mlle de Sassenage arasındaki aşk macerasına temas edildiği bildirilmektedir: Claude Expilly, *Histoire du Chevalier Bayard* (Grenoble 1650), s. 440 da tanışmanın La Bâtie'de olduğunu yazmış ve hattâ bu aşk uğruna Cem'in hıristiyan bile olmağı düşündüğünü haber vermiştir. Aynı hususları şatonun adını Bâtie de Royans şeklinde yazarak, Nicolas Chorier de *Histoire généalogique de la Maison de Sassenage*, (Grenoble 1669) ve *Histoire générale de Dauphiné* (Lyon 1672) de tekrarlamıştır. Bir tebliğ olarak okunan bu çalışmanın arkasından, Langues Üniversitesinde öğretim üyesi J.-P. Collinet, konuyu tamamlayarak Cem hakkında çok nadir bir kitap daha yazıldığını bildirmiştir. Rocoles, *Vie du Sultan Gemès* (1683) başlıklı olan bu kitapta, Cem'in aşk macerası sadece bir kaç satır içine sıkıştırılarak genç kız Sassenage'lardan değil, fakat Montchenu ailesinden olarak gösterilmiştir. Pek çok yanlış bilgilerle dolu bir makalede ise, Sultan Cem'in Isabelle de Rochimard ile seviştiği, hattâ ondan bir oğlunun olduğu, bu çocukdan inen Jean Laurent'ın Lastex denilen elastiki kumaş cinsinin kâşifi olduğu söylenmektedir. Aslının nerede basıldığını öğrenemediğimiz bu makalenin tekrarı için bkz. P. Clarence, *Un Prince turc et une belle Dauphinoise ont trouvé le tissu du siècle en filant le parfait amour*, "*Türk Turing ve Oto. Kurumu Bel.*" sayı 103 (1950) s. 34-35. Yine sayın Prof. D. Rouillard'ın bir notundan öğrendiğimize göre, yukarıda adı geçen J.-B. de Rocoles, *La vie de Sultan Gemès*, (Leyde 1683) s. 107-8 ve 118 de Cem'in aşk macerası Agnes adındaki Seigneurs de Monchonu'ler ailesinden bir kızla olarak yazılmıştır. Bu notumuz, Sultan Cem'in Fransa'nın Dauphiné eyaletinde çok popüler bir tarihî şahsiyet olduğunu ve hatırasının az veya çok değiştirilerek bu bölgede uzun yıllar yaşadığını açıkça belli etmektedir.

le-Vicomte ve Morterolles şatolarında kısa süre kaldıktan sonra, Boislamy şatosuna götürülerek burada hapsedilmiştir. Cem, buradan tekrar Bourgneuf'e getirilerek, onun için inşa edilen bir kulede iki yıl yaşamış¹⁸, bu arada kaçmak için yaptığı teşebbüsler, bir ihanetle öğrenilerek önlenmiştir (Res. 34, 35)^{18a}. Şehzade'nin Papa'ya teslimine karar verilerek ve 1489 başlarında Toulon'dan denizyolu ile İtalya'da Civita Vecchia'ya götürülmüştür. Cem'in buradan Roma'ya gitmesi, muhteşem bir tören alayı ile olmuş ve şehre, Şehzade, bir hükümdar gibi at üstünde girmiş, oldukça itibarlı surette karşılanmıştır. Cem Sultan Vatikan'da yaşıyordu. Arada Papa VIII. Innocenzo (Res. 4) ile görüşen Şehzade, artık bu hayattan bezdiğini, Mısır'a ailesinin yanına gitmekten başka şeyi düşünmediğini söylüyordu¹⁹. Kendi şahsı etrafında bütün o devrin dünyasının politikasındaki oyunlar onu hiç ilgilendirmiyordu. Cem bütün bu maceranın her safhasında milletine

¹⁸ L. Thuasne, çok mükemmel monografyasında hiç bir resim yayınlamamıştır. Cem'in Fransa'daki yolunu bir defa takip etmek, onun içinde az veya çok süre kaldığı şatoları araştırıp, bunların resimlerini elde etmek ve bilhassa bu yerlerde ondan bir hatıra olup olmadığını soruşturmak yerinde olur. Thuasne, *Djem Sultan*, s. 158'de, yapılması 3500 altına mal olan ve *Zizim burcu* denilen bu kule ile ilgili, Bourgneuf kilisesindeki bir kitabenin kopyasını verir. Kulenin yapılması hakkında ve katlara nasıl yerleşildiği hususunda *Vâkıat* ile *Gurbetnâme*'de de bilgi vardır.

^{18a} Sultan II. Bayazid tarafından, Cem'in Fransa'daki durumunu görmek üzere 1486'da de İstanbul'dan bir casus veya gizli ajan gönderilmiştir. Sonraları Türk tarihinin Barak (veya Burak) Reis adıyla değerli ve kahraman bir denizcisi olan bu casus'un yazdığı bir ruznâme günümüze kadar gelmiştir (Topkapı Sarayı, *Arşiv kılavuzu*, İstanbul 1938, I. s. 85, No. 10 589). Maceralı bir yolculuktan sonra Barak Reis, kendini belli etmeksizin Bourgneuf'de Cem ve adamlarını görmüştür. (*Bir kaç dülbendlüler [Yâni sarıklılar] gördük hisârdan taşra hendek başında altı kişi gördüm dülbendlü, kendi [Yâni Sultan Cem] bir kara kadife giyerdü, bir kaba sakallı kişi ile şehürlüye benzer avurd ururdu, kendü sakalın kırkmiş ve bıyıkların dahi ziyadece almış, ammâ benzi sararmış; Talabud'a sordum, meger ol vakitlerde hastaluktan kalkmış imiş*). Bu hususta bkz. Şerafettin Turan, *Barak Reis'in Cem mes'alesiyle ilgili olarak Savoie'ya gönderilmesi*, "Belleten", XXVI, sayı 103 (1962) s. 539-555. Aynı vesika ve tarih meseleleri bakımından çok etraflı surette yeniden incelenerek, zengin açıklamalarla bir defa daha işlenmiştir, bkz. V. L. Ménage, *The mission of an Ottoman secret agent in France in 1486*, "Journal of the Royal Asiatic Society" (1965) s. 112-132 ve lev. VII (Bourgneuf şatosu ile kilisesininin 1742 e ait bir deseni ve bugünkü fotoğrafı ile).

¹⁹ Cem bir şiirinde şunu diyordu :

*Kıldım diyar diyar koyub ben gedâ sefer
Allah ki nice müşkilmiş bi-rizâ sefer*

ve dinine çok bağlı bir insan davranışını her an belli etmişti²⁰. Nitekim Papa'nın Macaristan'a gitmesi teklifine de, bunun İslâm aleminde hoş karşılanmayacağını söylemesi üzerine Papa'nın "*Var imdi hâşa it gibi bir bucakta sigle yat*" demesi üzerine Papa'nın dilini bilen Cem'in aynı dilde verdiği "*Size gelen itten beter olmayup ya nice olacığı*" cevabı, Cem'in tutumunu ve kendisini esir tutan Hıristiyan âlemi hakkındaki görüşünü gayet iyi özetlemektedir²¹. Kendisine Hıristiyan olması yolunda Papa tarafından teklif yapıldığında, "*Ben sizden Mısır yolunu isterdim. Siz bana batıl yol gösterirsiniz. Bilürsüz, hod bir kişiye kendü dininden gayrısı batıldır*" şeklindeki cevabı da inancına bağlılığını²² ve Mısır'a gitmekten başka bir şey düşünmediğini gösterir²³. Halbuki önce Rodos şövalyeleri, onların arkasından da Papalık, Cem'i vesile yaparak Osmanlı İmparatorluğundan devamlı para sızdırıyordu. Ayrıca Avrupa devletleri de Cem'i ele geçirmek için çapraşık diplomatik oyunlara girişiyorlardı. Vatikan sarayındaki dairesinde, II. Bayezid'in elçisi Kapucubaşı Mustafa Bey'i de bir hükümdar gibi karşılayan²⁴ Cem'in yaşantısı, VIII. Innocenzo'nun 1492'de ölü-

²⁰ Cem bu hayata ve oradan oraya sürüklenmeğe zor kuvveti ile katlandığını açıkça söylüyordu:

*Küffar esiri eyledin İslâm ehlini
Bi sora-göre kimse görür mü revâ felek
İslâm içinde naz-u natmi götürmeyen
Küffar içinde cebr ile şimdi duranı gör*

²¹ *Vâkıat-ı Sultan Cem*, s. 23.

²² Cem'in bu tutumu üzerinde duruşumuzun sebebi, aşağıda görüleceği gibi, uzun saçlı, Avrupalı bir Hıristiyan kıyafetindeki bazı resimlerin onun olabileceğini iddia edenlerin, bu görüşlerinin gerçeğe uymadığını işaret etmektir.

²³ Cem münasebeti ile Papalık ile Osmanlı devleti arasındaki görüşme ve yazışmalar, bütün Osmanlı tarihlerinde ele alınmış ve işlenmiştir. Bu münasebetler hakkında özel kitaplardan, F. Julien, *Papes et Sultans*, Paris 1879, bir değere sahip olmamasına karşılık, H. Pferfermann, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*, Winterthur 1946, yalnız Batı kaynaklarından faydalanarak yazılmış oldukça iyi bir özetdir. A. Cevat Eren, *Rönesans Devri Papalarının Türklerle işbirliği*, "*Türk Kültürü*" II, sayı 15 (ocak 1964) s. 20-23'te bu kitabı dilimize çevirmekte olduğunu bildirmektedir.

²⁴ Kapucubaşı Mustafa Bey'in zehirli bir ustura ile Cem'in başını traş ederek onu zehirlediği yolunda bazı geç Osmanlı tarihlerinde bir iddia vardır. Borgia'lar gibi zehirin her çeşidi üzerinde ihtisas yapmış bir ailenin yanına İstanbul'dan bir "zehirci" gönderilmiş olmasını akıl almaz. Diğer taraftan bu rivayet yerli ve yabancı hiç bir araştırmada itibar görmemiştir. Mustafa Bey 1490'da Roma'ya gelmiştir,

mü²⁵ ve yerine meşhur Roderigo Borgia'nın VI. Alessandro adıyla papa seçilmesi ile biraz değişmiştir²⁶ (Res. 5). Papa'nın evlilik dışı üç çocuğu (Cesare Borgia bu sırada 20-21, Gandia dukası Don Giovanni 18, ve kızı Lucrezia 13-14 yaşlarında kadar) bulunuyordu. Cem

halbuki Cem 25 şubat 1495'te ölmüştür. Yeryüzünde bu kadar geç tesirini gösterebilecek bir zehir bulunabileceğine de ihtimal vermek zordur. Ve nihayet berberlik gibi tehlikeli bir işi, her an öldürülebileceğini bilen Cem'in düşman tarafından gelen bir elçiye bırakmak gafletinde bulunması da imkânsızdır. Ayrıca, kendini o elçiye bir hükümdar gibi gösterdikten sonra, ona berber olarak kafasını teslim etmesi de gariptir. St. Infessura (*Römisches Tagebuch* [çev. H. Hefe] Jena 1913)'nın bu karşılama töreni hakkında verdiği bilgiler de ilgi çekicidir: "Cem'in bir tahtta oturduğu salona girmeden, onun bir adamı elçinin bütün vücudunu, başından ayaklarına kadar sanki üzeri tozlu imiş gibi, bir keten bezle sildi ve sonra bu beze dudaklarını değdirmesini istedi. Elçi ancak bundan sonra içeri girebildi. Önce elçi, koynundan kapalı ve mühürlü bir mektup çıkardı, bunu Cem'e gösterdi ve her tarafını yaladıktan sonra ancak yine bizzat elçi, mühürünü sökerek mektubu, yaklaşmış olan Cem'in iki adamının gözleri önünde açtı. Mektup açıldıktan sonra tekrar onun altını, üstünü, her tarafını yaladı. Bu iş de bittikten sonra Türkler mektubu aldılar ve onu Cem'e okudular..." krş. Thuasne, *Djem Sultan*, s. 279; H. Pferfermann, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*, Winterthur 1946, s. 88. Yine bir rivayete göre bu Kapucıbaşı Mustafa Bey, sonra Sadrazam Koca Mustafa Paşa olmuş ve 1512'de idam edilmiştir (krş. Osman-zâde Tâib, *Hadikatü'l-vüzerâ*, İstanbul 1271, s. 20 vd.).

²⁵ Papa VIII. Innocenzo ile Cem hakkında bir yazı yayınlanmıştır: P. Giordani, *Un ostaggio turco alla corte d'Innocenzo VIII*, "*Rivista d'Italia*" (ekim 1907) [bu yazı görülememiştir].

²⁶ Papa III. Calixtus'un yeğeni olan Roderigo Borgia 1431'de doğmuş, 1456'da Kardinalliğe yükselmiş ve 1492'de Papa seçilmiştir. Ölümü 1503'te bir rakibine hazırlattığı zehiri yanlışlıkla kendisinin alması yüzündendir. Hakkında hatta lehinde ve aleyhinde pek çok şey yazılan Borgia ailesi üzerine Clément de Vebron, *Les Borgia-Histoire du Pape Alexandre VI, de César et de Lucrece Borgia*, Paris 1882; güzel bir monografi olarak bilhassa bkz. G. Portigliotti, *Les Borgia* (Fr. çev. F. Hayward) Paris 1929; ayrıca krş. aşağıda not 63. G. Apollinaire, *La Rome des Borgia* [Collection l'Histoire romanesque], Paris 1914, biraz hafifçe bir kitap olmakla beraber başka yerde bulunmayan bir vesika ile Papa'nın bir eğlenti âlemini tasvir eden bir tablo reproduksiyonu bakımından önemlidir. Sultan Cem'in Papa VI. Alessandro yanındaki misafirliği bir makale halinde yayınlanmıştır, krş. F. Cognasso, *Il Sultano Djem alla corte di Alessandro VI, "Popoli"* II (Milano 1942), s. 96-103. Papa Borgia'nın kötülöklere uzak, tertemiz ve iftiralara uğramış bir büyük katolik olduğu da iddia edilmiştir, J. Chantrel, *Histoire populaire des Papes-XVII, Le Pape Alexandre VI (1492-1503)*, Paris 1862. Alman romancılarından Klabund ise tam ters bir şahsiyet olarak gösterir. Klabund takma adı ile tanınan Alfred Henschke (1890-1928)'nin *Borgia* başlıklı romanı 1928'de yayınlanmış, başka dillere de çevrilmiştir.

bunlardan bilhassa Gandia dukası ile iyi arkadaş olmuş, onunla at üstünde gezintiler yapmıştır. Bu gezintilere Papa da bazen katılmıştı. Hatta 15 Mayıs 1493 pazar günü, Cem, Papa, oğulları Cesare ve Don Giovanni ve bazı kardinaller beraberinde olarak San Giovanni in Laterano'yu ziyaret etmiştir²⁷. Bu gezinti sırasında Papa'nın oğullarının Türk kıyafetine girdikleri, başlarına sarık sardıkları da bildirilmektedir. Papalık makamı ile bağdaşmayacak bir yaşayışa sahip olan Borgia'nın sarayındaki bazı eğlencilerde Türk şehzadesinin de hazır bulunduğu söylenmektedir. 1493 ve 1494 yılının bir kısmı böyle geçmiş ve Fransa Kralı VIII. Charles, 1494 Eylülünde İtalya üzerine yürüdüğünde Cem'in durumu bir daha değişmiştir. Bu sıralarda II. Bayezid, Papa'ya onun öldürülmesi karşılığında üç yüz bin altın vereceğini bildiren bir name göndermiş ve bu, Fransa kralının eline geçmişti²⁸. Papa, Cem ile birlikte Sant Angelo kalesine kapanmıştı²⁹ (Res. 3). Charles, Ocak 1495'te kaleyi kuşatmış ve

²⁷ *Vâkıat-ı Cem*'de sadece *San Cuvan Etrane* (= *San Giovanni Laterano*) kilisesine gidilmiş olduğu anlatılmaktadır (krş. s. 25). Papa'nın oğullarının Türk kıyafetleri giydikleri hakkındaki bilgi, 1483'ten beri Papalık teşrifatçısı olan Strasbourg'lu Jean (veya Johannes) Burckard'ın hatıralarında (*Diarium*, II, s. 68-69) anlatılmış ve Thuasne, *Djem Sultan*, s. 313; Baysun, *Cem Sultan*, s. 53; Ertaylan, *Sultan Cem*, s. 225'te tekrarlanmıştır. Burckard, 1484'te Vatikan'da Papa hizmetinde teşrifat nazırı (*Magister Ceremoniarum*) olmuştur. Bu makamı yirmi yıl muhafaza ettikten sonra, 1506'da ölmüştür. *Diarium* adını verilen hatıratı 1483'te başlamakta ve ölümüne kadar sürmektedir. Bu hatıratın elyazmasının, Borgia'nın Papa seçilmesi ve Gandia Dukasının ölümü gibi iki yerde birdenbire kesilmesi, Borgia ailesine gölge düşüren bu olayların gizlenmek için yazmanın sonraları bozulduğunu ispat eder. Ayrıca, Papa'nın, huzurunda elli çıplak fahişeye raks ettirmesi olayı da çok kalın bir mürekkep tabakası ile âdeta okunmaz hale getirilmiştir. Bu değerli kaynak Vatikan (No. 5632) ve Münih (No. 135 ve 137)'deki yazmaların yardımıyla E. Celani tarafından iki cilt olarak yayınlanmıştır. Daha önce L. Thuasne de bu hatıratı, Paris, Roma ve Floransa'daki yazmaları kullanarak yayınlamıştır: *Johannis Burchardi Argentinensis capelle pontificie sacrorum rituum magistri Diarium sive Rerum Urbanorum Commentarii* (1483-1506), yayınlayan L. Thuasne, 3 cilt, I (1483-1491), II (1492-1499), III (1500-1506), Paris 1883-1885.

²⁸ Fransa kralının İtalya seferi hakkında başlı başına bir monografya olarak bkz. H. F. Delaborde, *L'expédition de Charles VIII en Italie*, Paris 1888.

²⁹ Aslında Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) tarafından türbe olarak 130-139 yılları arasında yaptırılan bu dev ölçülü bina (temelde 80 x 80 m, yukarı kısmı çapı 64 m) ortaçağ içlerinde 923'ten itibaren bir kale haline getirilerek Sant Angelo kalesi olarak adlandırılmıştı. Papa Borgia bunun içinde gerektiğinde sığınacağı daireleri resimler ile süsletmişti. Bu kale Vatikan'a bir yol ile bağlandığından,

uzun görüşmelerden sonra Papa bazı şartlarla Şehzadeyi VIII. Charles'a teslim etmeyi kabul etmiştir. Fransa kralının düşüncesi önce Napoli krallığını ele geçirdikten sonra, yanında Cem ile Kudüs'e yürümek üzere bir Haçlı seferi düzenlemektir. Papa'nın Cem'e Fransa kralı ile gidip gitmemeği sorduğunda, verdiği cevabı "*Ben bir esir kişiyim, gerek bunlar alsun gitsün, gerek siz haps eylen*" şeklindeki cevabı, onun ne derecede bir manevî çöküntü içinde olduğunu açıkça belli eder. 26 ocakta krala teslim edilen Cem, iki gün sonra onunla Napoli istikametinde yola çıkmıştı. Fransızlar Velletri, Valmonte, Terracine üzerinden 16 şubat 1495'te San Germano'ya vardılar. Cem'in ilk hastalık belirtisi burada kendisini göstermiş, önce gözüne nüzul gelmiş, ertesi gün Thiano'da yüzü, gözleri ve boynu şişmiştir. Ata binemediğinden yoluna sedye veya arabada devam eden Şehzade, bu sırada vasiyetini yanındakilere bildirmiş ve kendi adını kullanarak Hıristiyanların İslâm memleketlerine saldıracağından korktuğunu da belirtmiştir. Fransız ordusu 22 şubat günü Napoli'ye girerken son bir gayretle ata binen Cem, böylece son gücünü de tükettikten sonra tamamen yatağa düşmüştür. Kral onu Capua şatosuna aldır-mıştı. Cem Sultan burada 25 şubat 1495 günü sabaha karşı ruhunu teslim etti. Cenaze namazını onunla bu maceraya katlanan birkaç sadık adamı, Celâl ve Sinan Beyler kıldılar, onlar yıkayıp, sarık tülbendi ile kefenlediler. Şehzadenin bir hastalıktan mı, yoksa Borgia'lar tarafından sonradan ağır ağır tesirini gösteren bir zehirle mi öldürüldüğü hâlâ tartışılan bir konudur. Bazı tarihlerde yazılan Kapucıbaşı Mustafa Bey tarafından zehirli ustura ile traş edilerek zehirlendiği yolundaki iddianın hiç bir dayanağı olmadığı gibi, bu iddia sağduyuya ve gerçeklere de aykırıdır. Fakat genel kanaat, onun Fransa kralına teslim edilmeden Borgia'lar tarafından ağır tesir eden bir madde ile zehirlendiği yolundadır³⁰. Cem'in cenazesi seksen

Papalık makamının sığınağı veya iç kalesi durumunda idi. Burası 1911'den beri müzedir.

³⁰ Borgia'ların zehirleri üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmıştır, bkz. L. Cour-tadon, *Comment on empoisonnait au XVe siècle : le poison des Borgia, l'arsenic et ses composés, les chemises empoisonnées, les bagues à poison, "Aesculape"* IIe année, no. 8 (1912) s. 188-192; R. Lecoutur, *Les Borgia, leurs poisons, "Aesculape"* IIIe année, no. 1 (1913) s. 132-136 ayrıca G. Portigliotti, *Les Borgia*, Paris 1929 (ilk baskı 1927), s. 90-100 kadar olan kısmı, Borgia'ların kullandıkları zehirlere ayırmıştır. Zehir meselesi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Kissling, *şukarında not 15 deki yerde* (türkçesi), s. 57.

altı gün Sinan³¹ ve İlyas Beyler tarafından beklenmiş. Bu sürenin sonunda cenaze Gaeta'ya götürülmüştü. Napoli krallığı, Fransa, Papalık ve Osmanlı devleti arasında iki yıldan fazla süren çekişmelerden sonra nihayet cenaze 29 ocak 1499'da önce Roggia Reale'ye getirilmiş, oradan da Lecce'ye nakledilmiş, orada da bir süre beklendikten sonra Osmanlı İmparatorluğuna gönderilmiştir. Cenaze, Bursa'da Muradiye camii haziresindeki, Mustafa-ı Atik türbesine gömüldü. Böylece on üç yıldır süren ıstıraplı bir macera kapanmış oldu³².

Öldüğünde 36 yaşında olan Sultan Cem'in görünüşünü anlatanlardan biri, onu Rodos'ta yani 23 yaşında iken gören Guillaume Caoursin'dir³³. Onu uzunca boylu, dolgun vücutlu, yanık tenli, mavi gözlü, çatık kaşlı ve babasınunki gibi kemerli burunlu olarak tarif eder. Sakin olduğunda ağır, ölçülü ve alçak gönüllü olan Cem, kızdığında dehşet verici olmaktadır. Kuvvetle inancına bağlı, hareketli ve bünyeye dayanıklı bir insan olan Cem, her gün denize girmekten ve açık havada yatmaktan hoşlanıyordu. Şehzade'yi 1489'da İtalya'ya geldiği sırada yani 30 yaşında iken gören Fiesole papazı Matteo Bosso ise, onun sert ve vahşi görünüşlü, tıknaz, kuvvetli, geniş, kabarık göğüslü, uzun boylu, kemerli burunlu, hafif şehlâ, sağ gözü biraz kapalı ve madalyasındaki resmine göre babası Fatih Sultan Mehmed'e benzeyen bir kimse olduğunu yazmıştır³⁴.

Sultan Cem'in yaşadığı devirde bizzat onu gören ressamların, onun adını belirterek yaptıkları herhangi bir resim henüz elde edile-

³¹ Sinan Bey hakkında bkz. *şağıda not 74*.

³² Bu türbe hakkında bkz. Süheyl Ünver ve M. Zeki Pakalın, *Bursa'da Fatih'in Oğulları Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri*, Bursa 1946; Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s. 40; A. Gabriel, *Une capitale turque, Brousse-Bursa*, Paris 1958, I, s. 121-122; E. Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul 1953, s. 437-441. Bu hususda şu noktaya da işaret etmek faydalı olacaktır; Bursa'da 1855 de eski eserlerde ve bilhassa türbelerde çok büyük zararlar veren büyük depremde Sultan Cem'in sandukası da "kaybolmuştur". Daha pek çok türbede de olduğu gibi, her bir sandukanın kime ait olduğunu belirten levhalar karışmış veya kaybolmuştur. Bu yüzden, bugün Cem'e ait olarak gösterilen sandukanın durumu tam olarak aydınlığa kavuşmuş değildir.

³³ Caoursin'in bu tarifi Latince metni ile Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1836, III, notlar kısmı, s. 448-450, da bulunmaktadır; fransızca kısaltılmış tercümesi için bk. Thuasne, *Djem Sultan*, s. 78-79.

³⁴ Thuasne, *Djem Sultan*, s. 230-231.

memiştir. İtalyan sanatkârlarından Perugia'lı Pinturricchio'nun Papa Borgia'dan aldığı bir sipariş üzerine, Sant Angelo kalesinin içindeki salonların duvarlarını Borgia ailesinin hayatını tasvir eden fresko resimlerle süslediğinde, bunlardan bir tanesinde de Sultan Cem'i, o olduğunu belirtecek surette göstermişti³⁵. Ne yazık ki bu fresko resim günümüze kadar gelmemiş, aradan geçen yüzyıllar içinde kaybolup gitmiştir. Yoksa Cem'i Pinturricchio'nun bu resmi sayesinde tanımak mümkün olacaktı³⁶. Fakat bunun dışında Doğu üslubunda veya Batı üslubunda birtakım resimler vardır ki, bunlar çeşitli gerekçelerle Sultan Cem'in portresi olarak kabul edilirler, hatta kopyaları alınıp devamlı surette çoğaltılırlar. Bunları Doğu ve Batı üslubundaki resimler olmak üzere ayrı ayrı inceleyecek ve durumlarını tespit edeceğiz.

I

DOĞU RESİMLERİ

1. *Bellini Albümüne ait olduğu söylenen minyatür (Res. 6)*

İngiliz sanat tarihçilerinden F.R. Martin, İstanbul'da bir minyatür albümü bularak bunun Batıya gitmesini sağlamıştır³⁷. Boston'da İsabella Stewart Gardner koleksiyonuna geçen bu albüm içinde bir minyatür vardır ki, bir ara Sultan Cem'in resmi olarak kabul edilmiş ve böylece de birçok yayında tekrarlanmıştır. Bu

³⁵ Fransa kralını Cem Sultan ve Cesare Borgia ile birlikte Roma'dan ayrılırken tasvir eden bu fresko resmin (bu hususta Vasari, *Le vite de' più eccellenti Pittori...*, V, s. 269-270'de bilgi verir, krş. Grove-Cavalcaselle, *aşağıda not 59'daki yerde*, s. 278), sadece altındaki açıklama yazısı kalmıştı. A. Schmarsow, *Bernardino Pinturicchio in Rom*, Stuttgart 1882, s. 62'de verilen bu bilgi, Thuasne, *Djem Sultan*, s. 231, not 1'de tekrarlandığı gibi, Pinturicchio hakkındaki monografyaların çoğunda da yer almıştır.

³⁶ Thuasne, *Djem Sultan*, s. 232, notta bildirdiğine göre, tanınmış İtalyan sanatkârlarının hayatları hakkındaki, G. Vasari, *Le vite de' più eccellenti Pittori, scultori...*, Bologna 1647, III, s. 410'da *Tavola de ritratti del museo dell' Illus. et Eccellentis S. Cosimo Duca di Fiorenza et Siena*'da da Cem'in bir resminin olduğu haber verilmekte ise de, bu resmin sonra ne olduğu bilinmemektedir. Bir gün bu resmin ortaya çıkması veya hiç değilse bir kopyasının bulunması belki Cem'in gerçek yüzünü ortaya koyacaktır.

³⁷ F. R. Martin, *A portrait by Gentile Bellini found in Constantinople*, "The Burlington Magazine" IX (1906) s. 148-149.

minyatürde yere bağdaş kurarak oturmuş, dizleri üzerine yerleştirdiği bir tabla üzerinde yazı yazan bir genç adam tasvir edilmiştir. Genç adam tamamen sağ profildendir. İnce yüz hatları, hafifçe kemerli bir burnu, yeni çıkmış başlanmış bıyıkları vardır. Bu sakalsız, beyaz tenli delikanlının beyaz sarığı ve üstünde çok süslü bir kaftanı bulunmaktadır. Sanatkâr bu kıyafeti bütün detayları ile inceden inceye işlemiştir. Resim, Fatih Sultan Mehmed'in son yıllarında İstanbul'a gelerek, bir süre Saray'da çalışan İtalyan sanatkârı Gentile Bellini'ye izafe edilir. Bunun sebebi de resmin kenarında okunan Farsça bir yazıdır. Burada "*Frenklerin tanınmış ressamı İbn Müezzîn'in eseridir*" cümlesi bulunmaktadır.

'Amal-i ibn Muazzin ki ez üstadan-i maşhur-i Frangest.

Müezzîn oğlu "Frenklerin meşhur ustası" denilen kimsenin ancak Bellini olabileceği kabul edilerek, bu minyatür tekniğindeki resmin onun elinden çıktığı kabul edilmiştir. Görülüyor ki, bu hipotez son derecede zayıf ve inandırıcı olmaktan uzaktır. Diğer taraftan minyatürde tasvir edilen genç adamın bir Türk şehzadesi olduğu ve büyük ihtimal ile Sultan Cem olması ihtimali de ileri sürülmüştür. Resim daha ilk ortaya çıktığında, F. Sarre, bunun ortalama 1600 yılında tamir görmüş olabileceğini ve baş, kollar ile eller hariç kalmak üzere geri kalan kısımlarının yeniden boyandığını iddia etmiştir³⁸. Onun görüşüne göre, kenardaki "İbn Müezzîn" imzası da sonradan yazılmıştır. Sarre başka bir makalesinde ise, bunun Sultan Cem'i tasvir edemeyeceğini ileri sürmüştür³⁹. Bu resimde bir Doğu minyatürü havası olmakla beraber, resim sanatı bakımından daha Batılı bir anlayış gösterdiği de gerçektir. O devrin zevkine uygun olan kumaş deseni vücudun plastik değerini aksettirecek şekilde kıvrılmakta, gerekli yerlerde dönmektedir. Böylece resimde hacmi belirten bir ka-

³⁸ F. Sarre, *Eine Miniatur Gentile Bellinis, gemalt 1479-1480 in Konstantinopel* "Jahrbuch der Königl. Preuss. Kunstsammlungen" XXVII (1906), s. 302-306; bu yazının özeti için bkz. J. H. Schmidt, *Friedrich Sarre Schriften zum 22. Juni 1935*, Berlin 1935, s. 29, No. 44; ayrıca bkz. F. Sarre, *Besprechung einer Miniatur Gentile Bellinis*, "Sitzungsberichte der Kunstgeschichtlichen Gesellschaft" VIII (Berlin 1907) s. 17 ve 19.

³⁹ F. Sarre, *Eine Miniatur Gentile Bellinis, gemalt 1479-1480 in Konstantinopel-Nachtrag*, "Jahrbuch der Königl. Preuss. Kunstsammlungen" XXVIII (1907) s. 51-52; F. Sarre, *The miniature of Gentile Bellini found in Constantinople not a Portrait of Sultan Djem*, "The Burlington Magazine" XV (1909) s. 237-238.

rakter vardır. Fakat resim Bellini'nin midir? Bu hususta kesin bir şey söylemek çok zordur. "İbn Müezzîn" adının Bellini'yi ifade edeceğini kabul pek kolay olmasa gerekir. İkinci husus da, Bellini İstanbul'da 1479-1480 yılları arasında bulunduğuna göre⁴⁰, bu sırada Karaman eyaletinde bulunan Sultan Cem'i nerede gördüğü de çözümlenmesi gerekli bir soru olarak sorulabilir. Nihayet bu zayıf, ince yüzlü, soluk benizli delikanlının, sert bakışlı, kuvvetli yapılı Cem ile aynı olabileceğine inanmak da zor olmaktadır⁴¹.

2. *Bihzad'a izafe edilen minyatür* (Res. 7)

Freer Gallery of Art'da yukarıdaki 1 No.'lu minyatüre çok benzeyen 19 × 13 cm. ölçüsünde ikinci bir minyatür daha vardır. Bunun da bir kenarında tanınmış İran resim ustası Bihzad'ın imzası bulunmaktadır (şavvarahu al-'abd Bihzād)⁴². Bu minyatürde de öncekindeki gibi oturmuş, minyatür yapan bir genç adam tasvir edilmiştir. Sarık dolaması, ellerin duruşu, oturuş, yüzün ana çizgileri iki minyatürde de aynı olmakla beraber, kıyafetler ve bilhassa kumaş desenleri iki resimde tamamen ayrıdır. Bu bakımdan bu ikinci minyatür Doğu üslubunu belli eder. Genellikle kabul edildiğine göre, Bellini'nin olduğu söylenen birinci resim bir Türk şehzadesini tasvir eden bir resim olarak İran'a gitmiş veya birtakım hediyeler ile oraya götürülmüştür. Burada ressam Bihzad, İtalyan meslektaşının eserini görerek

⁴⁰ Bellini'nin İstanbul'daki çalışmaları hakkında krş. L. Thuasne, *Gentile Bellini et Sultan Mohammed II, Notes sur le séjour du peintre vénitien à Constantinople (1479-1480) d'après les documents originaux et en partie inédits*, Paris 1888.

⁴¹ F. R. Martin, *The miniature painting and painters of Persia, India and Turkey from 8th to the 18th century*, London 1912, I, s. 92'de artık eski düşüncesinde direnmekte ve bu minyatürü sadece "...bir Türk şehzadesi..." olarak adlandırmaktadır, levhalar kısmı, II, lev. 225 a, fakat eserin Gentile Bellini'nin olduğu hususunda ısrar eder. Bu minyatürün pek iyi sayılamayacak reproduksiyonları bazı Türkçe yayınlara da girmiştir, bkz. Halil Edhem Eldem, *Şark Minyatürleri*, "Şehbal" sayı 87 (1 mart 1925) s. 288; A. Süheyl Ünver ve M. Zeki Pakalın, *Bursa'da Fatih'in Oğulları Mustafa ve Sultan Cem...*, Bursa 1946. Son yıllarda bu minyatür yabancı bir kitapta bir daha yayımlanmıştır, bkz. D. Talbot Rice, *Islamic painting A survey*, Edinburgh 1971, res. 51 a.

⁴² F.R. Martin, *The miniature painting and painters...*, London 1912, I, s. 92, ve levhalar kısmı, II, lev. 225 b. Ayrıca bkz. *Die Ausstellung von Meisterwerken Muhammedanischer Kunst in München 1910*, München 1912, I, lev. 27; G. Marteau-H. Vever, *Les Miniatures persanes exposés au Musée des Arts décoratifs*, Paris 1913, lev. IX ve açıklaması.

onu, daha Doğu üslubunda olarak bir daha tekrarlamıştır. Ortalama 1500 tarihlerine ait olarak tarihlenen bu ikinci minyatür Herat ekolü eserlerinden sayılmaktadır. İki resim arasındaki başlıca fark iki noktada toplanmaktadır:

a. Birinci resimde, Batı üslubuna uygun olarak, figür, zeminden dışarı taşmaktadır. Halbuki ikinci resimde ise kapalı ve devamlı bir siluet halindedir.

b. Bellini'nin olduğu ileri sürülen resimde kıyafetin vücuda oturduğu, vücudun plastik değerini aksettirici şekilde, diğerinde ise tamamen satıhçı olmasına karşılık, birincide kumaş deseni kaftanın tamamını kaplamakta, ötekinde ise bu motif sadece kaftanın omuzlarını süslemektedir.

Doğu üslubundaki ikinci resimde kıyafet, içindeki vücudun plastik varlığından hiç bir şey aksettirmemekte, üzerindeki kumaş deseni de elbise ve vücudun kıvrılışını hiç hesaba katmamaktadır. Pope'un büyük *İran Sanatı* kitabına minyatür bölümünü yazan E. Kühnel, iki resim arasında renkler bakımından da çok büyük ayrılıklar olduğuna işaretler, büyük bir ihtimal ile "kopyacı" Doğu'lu usta, birinci resmin aslını değil, sadece ana çizgilerini aksettiren boyanmamış bir taslağını görmüş ve ancak konturları veren bu taslak üzerinde çalışarak, kendi gelenek ve sanat eğilimi ile ikinci resmi meydana getirmiştir⁴³. Bu, oldukça inandırıcı bir açıklama sayılabilir. F. R. Martin'in vaktiyle yazdığı gibi, Doğu'lu ressamın, Batı'lı ressamın elinden çıkan kıyafeti yapamadığından, değişik bir kumaş deseni yarattığı fikri kabul edilemez. Kaldı ki, her iki resimde de aynı motif bulunmakta, sadece şu farkla ki, birinde bütün kaftanı kaplayan desen, ikincide sadece omuzlara inhisar etmektedir. Yine Kühnel'e göre, eğer birinci resmin sadece bir taslağının görülerek yeni bir anlayışa göre işlendiği teorisi kabul edilecek olursa, bu ikinci resmin Bihzad'ın elinden çıkmış olabileceğine de ihtimal vermek mümkündür. Kühnel bu fikri savunur görünürken, Armenak Sakızıyan ile Binyon, Wilkinson ve Gray bu resmin Bihzad'a ait olabileceğini de

⁴³ E. Kühnel, *History of miniature painting and drawing*, şu eserde: A.U. Pope, *A survey of Persian Art*, Oxford 1939, III, s. 1865 ve levhalar kısmı, V, res. 890 (renkli reproduksiyon); E. Diez, *Iranische Kunst*, Wien 1944, s. 64-65 arasında lev. II (renkli) ve s. 143-145.

kabul etmemektedirler⁴⁴. Resimlerin ikisini de yakından incelemiş olan bu yabancı sanat tarihçilerinin de, bunun Sultan Cem olmaya-çağında birleşirler. Aynı hususu Armenak Sakızıyan da desteklemiştir. Ona göre bu resimlerde tasvir edilen delikanlının burnu, yeteri derecede kemerli değildir.

Cem'in resimleri hakkında küçük bir araştırma yapan A. Süheyl Ünver, "... *Bu konu, Cem'in resimleri üzerine ayrı ve büyük bir eser yazdıracak kadar zengin ve önemlidir*" demektedir ve Cem'in olduğu söylenen dört resim üzerinde durmaktadır. Bunlardan ikisi, bizim burada 1 ve 2 No.'lu olarak gördüğümüz resimlerdir. Ünver'e göre, bu minyatürlerin ikisi de Bellini'nindir ve bunların ikisinde de Sultan Cem tasvir olunmuştur⁴⁵. 1480'e doğru Cem her ne kadar Konya'da ise de, belki bir bayram veya tören dolayısıyla İstanbul'a gelmiş olabileceğini ve bu sırada Bellini ile karşılaşmasının bu sırada mümkün olduğunu bildiren Ünver, ikinci resmin renkli bir kopyasını da yaparak bunu yayınlamıştır.

Bu resimlerin Bellini ve Bihzad'la ilgisini ispatlamak ne kadar zor ise bunların Cem'i tasvir ettiklerini kabul etmek de o derecede zordur. Nitekim, böyle bir ön-örnek (prototip) Herat ekolünün elinde bulunuyor ve başka minyatürlerde de kullanılıyordu. Lenin-grad'da Ermitaj Müzesinde olan bir başka albümdeki bir minyatürde de, bir öğretmenin etrafını çeviren öğrenciler arasında aynı tipi aksettiren bir figür tespit olunmaktadır⁴⁶.

II

BATI RESİMLERİ

3. *Viyana'daki resim* (Res. 8)

Avusturya'da eski Hofbibliothek (şimdi Nationalbibliothek)'teki 8615 sayılı *Codex*'in içinde görülen bir resim (var. 12 r) de bazıla-

⁴⁴ Bu vesile ile şuna da işaret edelim ki, bu sanat tarihçilerinin hepsi Cem'in tipi hakkında derin bir araştırma yapmamışlar, sadece Friedrich Sarre (1865-1945)'nin makalesi ve bilhassa onun otoritesinin tesiri altında kalmışlardır. L. Binyon-J.V.S. Wilkinson-B. Gray, *Persian miniature painting*, London 1930, s. 101, No. 93 [487].

⁴⁵ A. Süheyl Ünver-M. Zeki Pakalın, *Bursa'da Fatih'in oğulları Mustafa ve Sultan Cem...*, Bursa 1946, s. 36-39, 1 renkli kopyası ve 1 siyah-beyaz fotoğrafı ile.

⁴⁶ F.R. Martin, *The miniature painting and painters*, II, lev. 80; ayrıca krş. E. Kühnel, *History of miniature painting, not 43'teki yerde*, III, s. 1865, not 2.

rınca Sultan Cem olarak kabul edilmektedir. Bu resimler, *Codex*'in içinde oldukça solmuş bir kayıttan anlaşıldığına göre, İstanbul'da 1572 yılında, sonra da 1573-1578 yılları arasında elçi olarak bulunan David Freiherr von Ungnad auf Sonnegk tarafından toplanarak Viyana'ya götürülmüştür. Resimlerden bir tanesini yayınlayan Avusturya'lı şarkiyatçı ve sanat tarihçisi Josef von Karabacek (1845-1918), bunun Cem'i tasvir ettiğine inanmaktadır⁴⁷. Resmin altında solmuş bir yazıda:

solda : *Mahomet Calaeşi Sultani Maho : fil.*

sağda: *von Hr Davit Ungnad*

Ayrıca resmin altında, B sayısı ile yakın bir tarihte yazıldığı anlaşılan:

Mahomet Celopi Sultan Mahomet Sohn

yazısı okunmaktadır. Bu yazılar, tasvir edilen şahsın bir Sultan Mehmed'in oğlu Mehmed Çelebi olduğunu bildirmektedir. Akla ilk gelen ihtimal bunun, David Ungnad'ın İstanbul'da elçiliği sırasında şehzade olan ve sonra III. Mehmed adıyla tahta çıkan şahıs olmasıdır. Fakat bu takdirde babasının adının III. Murad olarak gösterilmesi gerekirdi. Karabacek burada kastedilen Mehmed'in Fatih Sultan Mehmed olduğu yolundadır. Böylece Mehmed Çelebi adıyla gösterilen genç adam Karabacek'e göre Sultan Cem'dir. Resim, onun yaşadığı devre ait başka ve yazarın tahminine göre Costanza da Ferrara'nın yaptığı bir resimden İstanbul'da kopya edilerek meydana getirilmiş ve o devrin Batı kroniklerinin hemen hemen hepsinde ve Türk kaynaklarından da Neşri'de yazıldığı gibi, *Çelebi* ünvanı ile kaydedilmiştir. Batı, Cem'i *Çizim* olarak adlandırıyor ve bunu *cicim*'den gelen bir lâkap sanıyordu. Karabacek'e göre, esas adı bulunmadığından Cem'e Batılılar "Mehmed" adını yakıştırmışlar ve böylece resmin altına bu ad yazılmıştır⁴⁸. Bu görüş de yeteri kadar inandırıcı değildir. İstanbul'da kopya edilen bir resmin kimi tasvir ettiği ve her halde onun adı doğru olarak öğrenilebilirdi. Her ne kadar I. Mehmed (1402-1421)'in yine Mehmed adında bir şehzadesi olmuş ise de, bu, babasının 1421'de ölümünden çok evvel, vebadan ölmüştü. S. Ünver

⁴⁷ J. von Karabacek, *Abenländische Künstler zu Konstantinopel im XV. und XVI. Jahrhundert I*, Wien 1918, s. 53-58, lev. IX, bu resim bazı yayınlarda, bu arada Ertaylan, *Sultan Cem*, s. 20-21 arasındaki levhada tekrarlanmıştır.

⁴⁸ Karabacek, *Abenländische Künstler*, s. 58.

ve sonra Ertaylan tarafından da Sultan Cem olarak kabul edilen bu resimde tasvir edilen gencin Sultan Cem olamayacağını Babinger ısrarla ortaya koymağa çalışmıştır.

Bir guaş resim olan bu eserin ölçüleri 26,5 × 18 cm.'dir. Koyu yeşil renkte ve kısmen bir kemerle açılan bir duvarın önünde ayakta durur vaziyette tasvir edilen bu sakalsız genç adam, tam profilden değil hafifçe dönük vaziyettedir. Sağ kolu, üzerinde işlemeli bir örtü bulunan bir çıkıntıya dayanmıştır. Sol eli karnının üzerinde durmakta, sağ eliyle de az yukarıdan kaftanın yakasını kavramıştır. Gencin başında kulağına kadar inen ve onu kıvrıran büyük bir beyaz kavuk vardır. Üzerinde ise 15-16. yüzyılların değerli kumaşlarında görülen desenlerle süslü bir kaftan bulunmaktadır, bunun içindeki önünden ilikli iç elbisesi düz renkli, daha doğrusu yanardönerli olarak gösterilmiştir. Yalnız bunun düğmeleri değerli taşlardan yapılmış olarak (altın çerçeveli elmas, yakut ve zümrüt) belirtilmiştir. Delikanlının gözleri, Karabacek'e göre mavidir, bunlarda hafif bir şehlâlık olduğu sezilmektedir. Ufak ağzın dudakları kalıncadır. Üst dudak ileri taşkın, cildi ise sıhhatli bir insanın renginde esmerce kırmızıdır. Çene, kopya yapılırken ufaltılmış, aynı şekilde burun da kopya sırasında kısaltılmıştır. Bu iki değişikliğin kopya sırasında yapıldığını, resmin aslı (eğer bir aslı varsa) ortada bulunmadığına göre, Karabacek nereden tahmin ettiğini açıklamaz. Gencin kalın bir boynu vardır. Karabacek, bu resimde kemerli, kartal burnunun görülmediğini kabul etmekle beraber, bunu kopya ressamının bir hatası olarak kabul etmekte ve Cem'in Caoursin tarafından işaret edilen, çok şatafatlı kıyafetlere meraklı olduğu hususunun, bu resimde açıkça görüldüğüne de dikkati çekmektedir⁴⁹. Kısacası Karabacek'e göre, Viyana'daki, 1578'de Viyana'ya İstanbul'dan giden bu resim, Sultan Cem'in tek ve gerçek portresidir⁵⁰. Yazar 1918'de, her türlü ve gerek Batı gerek Türk kaynaklarının hepsini inceleyerek bu neticeye ulaş-

⁴⁹ Bir vakitler en seçme kumaşlardan kıyafetleri bile beğenmezken, Avrupa'da görünüşte serbest fakat gerçekte esir hayatı sürerken, en kaba kumaşlara bile razı olmak zorunda kaldığını, Sultan Cem şu beyti ile hazin bir şekilde belirtmiştir:

*Câme yerine atlas-u dibâ beğenmeyen
Az kaldı bu kim ola kabâsı abâ dirfg*

⁵⁰ Karabacek, *Abendländische Künstler*, s. 57.

mağa gayret harcamıştır. Babinger ise 1959'da onun bu hipotezini, fazla delillere dayanmaksızın reddetmiştir ⁵¹.

Bu resmin Sultan Cem olup olmadığı hususunda kesin bir şey söylemek zor ise de, aşağıda görülecek diğer bazı resimlerle arasında açık benzerlik bulunduğu da inkâr edilemez. Bu yüzden biz, bu resmin Sultan Cem ile ilgili olmadığını, Babinger kadar rahatlıkla iddia edemiyoruz. Bu resim daha eski bir orijinalden kopya olduğuna ve bu kopyayı yapan ressam pek kuvvetli bir usta da olmadığına göre, modele tam bir benzerlik zaten beklenemez.

4. Basel'daki yağlıboya resim (Res. 9, 10)

İsviçreli tarihçi Rudolf Tschudi (1884-1960), 1959'da memleketinde, Basel şehrinde bir evde, üzerinde Fatih Sultan Mehmed ile genç bir Şehzade (?)'nin tasvir edildikleri bir tablo bulmuş ve bunu F. Babinger'e bildirmişti ⁵². Resim, İsviçreli sanat eserleri tüccarı, bakır kazıma sanatkarı ve gravürçüsü Christian von Mechel (1737-1817) tarafından satışa çıkarılarak 1807'de bir aileye geçmiştir. Babinger her halde sahipleri istemediğinden, resmin bugün kimin elinde olduğunu belirtmemekte ve bu hususta en ufak bir ipucu vermemektedir ⁵³. Bu gizlilik başkalarının da resmin aslını görmek istemelerini önlemek için de olabilir. Resim 45,8 × 34 cm. ölçüsünde, kıvrılmış ve çatlamış bir tahta levha üzerine yapılmıştır. Levhanın arkasında şu yazı okunur :

Ritratti di Maometto secondo e di suo Figlio di Gentile Bellino
(İkinci Mehmed ve onun oğlunun Gentile Bellini tarafından resmi)

Bu küçük tabloda karşılıklı olarak iki şahıs tasvir edilmiştir. Bunlardan sağdaki, başka resimleri ile bilhassa Batılı sanatkarlar tarafından yapılan madalyaların yardımı ile hiç şüpheye meydan bırakmayacak surette teşhis olunabilmektedir. Burada Fatih Sultan II. Mehmed görülmektedir. Fakat karşısındaki gencin kim olduğunu

⁵¹ F. Babinger, *Ein weiteres Sultansbild von Gentile Bellini?*, Wien 1961, s. 11, not 25, ve lev. V.

⁵² Bu yeni buluntu ilk olarak bir gazete haberi olarak yayınlanmıştır, F. Babinger, *Ein weiteres Sultansbild von Bellini?*, "Süddeutsche Zeitung-Feuilleton" sayı 6 (7-8 ocak 1961) ve 1 resim; bu gazete makalesi basınıma da intikal etmiştir; krş. Nadir Nadi, *Tarihimize İlgili Yeni Vesikalar*, "Cumhuriyet" (4 ekim 1961).

⁵³ F. Babinger, *Ein weiteres Sultansbild von Gentile Bellini ?*, [Sitzungsberichte d. Öster. Akademie d. Wissensch. Phil.-hist. Klasse, Bd. 237, Abh. 3], Wien 1961.

çıkarmak aynı derecede kolay değildir. Resmin arkasında ne zaman yazıldığı bilinmeyen İtalyanca yazıda onun da Fatih'in oğlu olduğu bildirilmiş de adı verilmemiştir. Bu durum karşısında üç oğlundan hangisi olabileceği meselesi ortaya çıkmaktadır. Fatih'in en sevdiği oğlu olan Şehzade Mustafa (1450-1474), babasından ve Bellini'nin buraya gelişinden hayli yıl önce 1474'te ölmüştür. Fatih'in büyük oğlu Bayazıt (1448-1512) ise Bellini'nin İstanbul'da bulunduğu yıllarda yani 1479-1480'de vali olarak Amasya'dadır. Babinger'in kanaatine göre geriye tek ihtimal kalmaktadır ki o da Sultan Cem'dir. Ancak o da bu sıralarda Konya'da yaşamaktadır. Ayrıca Cem'in babası gibi kemerli, bir kartal burnuna sahip olduğu ve ayrıca bir gözünün de biraz kaymış olduğu bilinmektedir. Resimde kemerli burun olmamakla beraber, Babinger arkada kalan sol gözün şaşılığının belli olduğunu iddia etmektedir⁵⁴. Ona göre, bu delikanlı kesin olarak Sultan Cem'dir.

Burada sargı biçimi biraz değişik olan bir kavuğu olan gencin kavuğunun tepesinde tüylü bir sorgucun ucu fark edilir. Üzerindeki kaftanınun kumaşı işlemelidir. Sade olan yakaları dışarı dönüktür. İç elbisesinin düz renkte olduğu, sadece altın (?) düğmeler ile iliklendiği fark edilir. Gencin yüzü solgun ve çok ince çizgilidir. Kulağı, kavuğunun kenarı tarafından biraz kıvrılmıştır. Açık renk gözleri, üst dudağı ileri taşkın ağzı vardır. Burnu muntazam olmakla beraber uzunca ve alt kısmı geriye doğru meyillidir. Bu resimdeki yüzün, bazı ana çizgileri bakımından, Viyana'daki resme benzediği inkâr olunamaz. İkisinde de kulak, kavuk tarafından kıvrılmış, gözler açık renk, bakışlar melânkolik, üst dudak belirli şekilde ileri taşkındır. Her iki resimde de burun biçimi arasında bir benzerlik de bulunduğu söylenebilir. Eğer Basel'daki tabloda tasvir edilen genç adam Sultan Cem ise⁵⁵, Viyana'da Nationalbibliothek'teki albümde bulunan resmin de o olması ihtimali çok kuvvetlenmektedir. Zaten bu tabloyu

⁵⁴ Babinger, *Ein weiteres Sultansbild . . .*, s. 11 ve lev. IV, res. 9.

⁵⁵ Avrupa'da nice tablo sahtekârlıkları yapıldığı bilindiğine göre, bu tablo için de böyle bir ihtimal düşünülebilir. Üzerinde bir laboratuvar incelemesi yapılmadığına göre bu hususta kesin bir şey söylenemez. Biz eseri, hakikî farz ederek bu çalışmamıza aldık. Yoksa, evvelce yine bir resim için kullanılmış eski ve yıpranmış bir tahta levha üzerine, eski teknikte yeni bir tablo yapmak ve bunu "eskitmek" sonra hakkında bir makale yazdırdıktan sonra, antika pazarında yüksek fiyatla alıcı aramak hiç de güç bir iş değildir.

ilk bulan R. Tschudi, ikisi arasındaki benzerliği kabul ile bunu Babinger'e bildirmiş⁵⁶, fakat nedense bu tarihçi Tschudi'nin kanaatine katılmamakta direnmiştir⁵⁷.

5. *Vatikan'da Azize Katherina freskosundaki süvari* (Res. 11, 12)

Hemen her kitapta Sultan Cem olduğu kabul edilerek bir reproduksiyonu basılan Türk kıyafetinde atlı bir adam resmi vardır. Bu resmin aslı, Roma'da Vatikan sarayındaki *Appartamento Borgia* adı verilen dairenin *Sala dei Santi* denilen büyük salonunun bir duvarını süsleyen ve âdeta salona hâkim olan büyük fresko kompozisyona aittir⁵⁸. Bu kompozisyonun tarihçesi bütün detayları ile bilinmektedir. Perugia'lı ressam Bernardino di Betto-Benedetto di Biagio, ki sanat tarihinde Pinturicchio veya Pintoricchio adıyla tanınmıştır⁵⁹,

⁵⁶ Babinger, *Ein weiteres Sultansbild* . . , s. 11.

⁵⁷ Hemen hemen son yazılarından biri olan bu küçük çalışmasında, Batılı bir tarihçi için garip sayılabilecek birtakım görüşler ile F. Babinger'in Fatih Sultan II. Mehmed'i kötülemeğe çabaladığı ve bunun için de, ona s. 13'te *Gewaltherrscher* (= müstebit hükümdar), s. 14'te *Das dämonische Wesen* (= Şeytanî varlık) gibi sıfatlar (!) yakıştırdığı ve bunları da yeterli görmeyerek, s. 13'te oğlu Cem'e karşı tuhaf manalara gelebilecek şekilde "... olağanüstü sevgi" gösterdiğini yazmaktadır.

⁵⁸ Bu salon ve duvar resimleri hakkında bkz. F. Ehrle ile E. Stevenson, *Gli affreschi del Pinturicchio nell'Appartamento Borgia del Palazzo Apostolico, Vaticano*, Roma 1897; F. Hermann, *L'appartamento Borgia in Vaticano*, Roma 1934; Edizione Monumenti musei e Gallerie Pontificie, *Art treasures in the Vatican Museums*, tz. lev. 18. Bu salon için toplu bilgi olarak bkz. L.V. Bertarelli, *Guida d'Italia, Italia Centrale IV-Roma e dintorni*, Milano 1925, s. 679-681.

⁵⁹ Rönesans sanatçılarının hayatları ve eserleri hakkında geniş bilgi veren büyük bir kitap yazan G. Vasari (1511-1574) anlaşılması güç bir sebeple, *Le vite de' piu eccelenti Pittori, Scultori e Architettori* (Floransa 1550) adlı kitabında Pinturicchio'yu kötölemekte, hatta onunla alay etmektedir; J. A. Crowe ve G. B. Cavalcaselle, *Geschichte der Italienischen Malerei* (Almancasını hazırlayan: M. Jordan), Leipzig 1871, IV, 1, s. 269-316; Boyer d'Agen, *Le peintre des Borgia: Pinturicchio*, Paris 1898; E. Steinmann, *Pinturicchio*, Bielefeld-Leipzig 1898; E.M. Philipps, *Pinturicchio*, London 1901; E. Ricci, *Pinturicchio*, London 1902 (İtalyanca: Perugia 1903 ve 1912); A. Goffin, *Pinturicchio*, Paris 1905; R. Hamann, *Die Früh-Renaissance der italienischen Malerei*, Jena 1909, s. 271 vd.; W. Bombe, *Geschichte der Peruginer Malerei bis zu Perugino und Pinturicchio, auf Grund des Nachlasses Adamo Rossis und eigener archivalische Forschungen* [Ital. Forschungen, Hersg. vom Kunsthist. Institut Florenz, V], Berlin 1912, bilhassa s. 224-227; W. Bombe, *Pinturicchio (Pinturicchio) maddesi*, Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, XXVII (Leipzig 1933), s. 65-67; E. Carli, *Pinturicchio* [Col. Les peintres célèbres], Paris-Genève 1953, E. Carli, *Il Pinturicchio*, Milano 1960; estetikçi gözü ile sanatı hakkında bkz. B. Berenson, *The italian painters of the Renaissance*, Oxford-London 1938, s. 194-197.

1484, 1486-87, 1490'da Roma'da Papa hesabına çalıştıktan sonra, 1492 yılı içinde de bir daha Roma'ya gelerek Borgia dairesinin iç süslemesini yapma siparişini almıştır⁶⁰. Fransa Kralı VIII. Charles, Roma'ya girdiğinde ve yukarıda anlatılan mücadelelerden sonra Papa ile anlaştığında 1495 yılı ocak ayının ortasında, bu dairede yemek yemiş ve henüz tamamlanmış olan iç süslemeyi çok beğendiğini ifade etmiştir. Zaten Pinturicchio da az sonra, memleketi olan Perugia'ya dönmüş ve kendisine Vatikan'daki işlerinin mükâfatı olarak Chiusi yakınında iki çiftlik bağışlamıştır. Böylece bu tablonun, 1492 sonu ile 1494 sonu arasında, iki yıllık süre içinde ve Cem'in, Papa'nın yanında Vatikan sarayında yaşadığı sıralarda yapıldığı gayet açık olarak anlaşılmaktadır. Rönesans ressamlarının ve bazen sonrakilerin de, tarihî olayları aksettiren resimlerinde hemen daima, yaşadıkları çağın tanınmış insanları ile çevrelerindeki şahısları hatta birçok hallerde bizzat kendi portrelerini de, kompozisyonlarındaki tarihî şahıslar olarak tasvir ettikleri öteden beri bilinen bir gerçektir⁶¹. İşte bu büyük duvar resminde de, Sultan Cem'in bulunması ihtimali öteden beri düşünülmüştür. Tablo, salonun en itibarlı yerinde bir duvarın üst kısmındaki lünet içine işlenmiştir. Konu, Hristiyan azizesi Katherina'nın bir Roma İmparatorunun (Maximinus'un) huzurunda, putperest filozoflar ile münazarasını güya tasvir etmektedir (*La disputa di Santa Caterina*). Aslında olay M.S. 3. yy.'da cereyan ettiğine göre⁶² kompozisyonadaki şahısların ve *fond* motiflerinin ilkçağ

⁶⁰ Yukarıdaki yayınlardan başka özel bir araştırma olarak bkz. A. Schmarsow, *Bernardino Pinturicchio in Rom*, Stuttgart 1882.

⁶¹ Bazı resimlerinde Pinturicchio, tablodaki şahıslar arasına kendisini de koymuştur. "Katherina'nın Münazarası" tablosunda da sol kenarda tahtın arkasındaki kalabalık arasında iri gözler ile seyirciye bakan şahsın o olduğu kabul edilir. Ayrıca, Spello'da Santa Maria Maggiore kilisesinde sanatkârın kendi portresini de tespit etmek mümkün olmuştur, krş. B. Dorival *Les peintres célèbres*, Paris 1953, I, s. 126-127 (bu bölüm E. Carli tarafından yazılmıştır). Kendi portresi burada büyük bir reproduksiyon halinde basılmıştır.

⁶² Abbé Chapiat, *Le Saint de chaque jour (Liturgie Romaine)*, Paris 1892, s. 676-678; O. Englebert, *The lives of the Saints* (çev. C. ve A. Fremantle), London 1952 (ilk baskı 1951), s. 448-449. Aynı addaki diğerlerinden ayırt edilebilmesi için İskenderiye'li denilen Katherina (yortusu 25 kasım günü) için Sina çölünde çok büyük bir manastır yapılmıştır. Bu manastırın özelliği, içinde Müslüman yolcular için bir de camiin bulunuşudur. Katherina, elli filozof ile tartışmada bulunduğundan, filozof ve öğreticilerin koruyucusu sayıldığı gibi, tekerlek işkencesi ile öldürül-

özellikleri ile olması gerekirken, Pinturicchio, resme, yaşadığı çağın kıyafet, detay ve tiplerini yerleştirmiştir. Katherina, Hıristiyan inancına göre, pek çok mesleğin hatta bazılarınca evlilik dışı çocukların koruyucusudur. Papa Borgia'nın da bu durumda birçok çocuğunun olduğu düşünülecek olursa⁶³, dairesinin en itibarlı yerinde böyle bir kompozisyonun yer almasının sebebi daha iyi anlaşılır. Bu çok kalabalık kompozisyon kırdı, açıklıkla cereyan eden bir olayı gösterir. Resmin tam ortasında üç gözlü ve üzerinde PACIS CVLTO RT yazısı okunan bir Roma zafer takı yer alır. Bunun iki yanında ağaçlar, kır manzaraları, sağ tarafta kayalar ve en arka planda da inişli çıkışlı tepeler bulunmaktadır. Solda, üç kademe ile çıkılan bir taht üzerinde İmparator Maximinus olması gerekli bir şahıs oturur. Bunun karşısında çok güzel, genç bir kız görünüşünde, Azize Katherina ayakta durmaktadır. Resmin sağ tarafında ise, en kenarda at üstünde 16. yüzyıl Osmanlısı kıyafetinde bir şahıs yer almaktadır.

İşte pek çok kimse tarafından Sultan Cem olarak kabul edilen figür budur. Kuyruğu örgülü ve düğümlü, harikulâde bir beyaz at üstünde, sim işlemeli bir eyer üstünde oturan bu şahıs arkadan tasvir edilmekle beraber, yüzü yana dönük olduğundan, çehresi profilden olarak görülmektedir. Başında beyaz bir kavuk, üzerinde omuzlardan agraflar ile tutturulmuş, çok zengin ve sim dokuma desenli bir pelerin vardır. İç elbisesi de aynı derecede zengin bir kumaşandır. Süvarinin sol tarafında kıvrık bir İslâm kılıcı asılıdır. Atının dizginlerini karnı üzerinde tutan bu şahsın yüzüne gelince, burada uçları sırtının ortalarına kadar lüleler halinde inen son derecede uzun saçlı, uzun bıyıklı ve ileri doğru uzanan sivri sakallı, iri kemerli burunlu, esmer tenli bir tiplerle karşılaşılır. Birçoklarının ve son olarak da Babinger'in Cem

düğünden torna ve tekerlek kullanan her türlü esnaf ve sanatkârın (araba, araba tekerleği yapan, tornacı, tornada çanak yapan vs.) da koruyucusu kabul edilmektedir. Azize Katherina'nın evlilik dışı çocukların da koruyucusu olduğu yolundaki rivayet bazı Batılı yazarlar tarafından ileri sürülür (Ricci ve ondan alarak Carli).

⁶³ Portigliotti, *Borgia*, s. 50-58'de Roderigo Borgia (VI. Alessandro)'nın çocuklarını tespiti çalışmıştır. Bunlar Vannozza Catanei'den doğan Cesare, Giovanni, Lucrezia ve Giuffredo, anneleri bilinmeyen Geromine, Isabella, Pietro, ve nihayet kızının arkadaşı Giulia Farnese'den olan Laura, ile annesinin ve kendi adları da gizli kalmış bir çocuktur. Borgia'lar için ayrıca bkz. C. von Höfler, *Don Roderigo de Borja (Papst Alexander VI) und seine Söhne*, Wien 1889; L. Collison-Morley, *Histoire des Borgia*, Paris 1951.

olarak kabul ettikleri bu Türk kıyafetindeki şahsın üzerindeki elbisesinin bir dereceye kadar Türk olmasından başka Cem olarak tahmin edilmesinde tek dayanak, profilden gayet belirli olan burnudur. Batılı sanat tarihçileri onu biraz gelişigüzel bir değerlendirme ile Cem yapmışlardır. Armenak Sakızyan ise bu süvarinin Sultan Cem olması ihtimalini desteklemekle beraber biraz ihtiyatlı bir ifade kullanmaktan da kaçınmamıştır⁶⁴. Babinger, Sultan Cem ile hiç bir ilgisi olmayan ve aşağıda işaret edeceğimiz bazı resimleri onun olarak ispatlayabilmek için, büyük bir gayretle Armenak Sakızyan'ın hipotezini daha genişleterek kabul etmiş ve tablounun kenarındaki atlının Sultan Cem olduğunda ısrar etmiştir⁶⁵.

Bu hipotez oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü 1959'da bu iddiayı ortaya atan Babinger, Basel'daki tabloyu tanıtan 1961'deki yazısında, oradaki genci de Cem olarak ısrarla ortaya çıkarmaktadır. Halbuki bu iki figür arasında en ufak bir benzerlik bulunmamaktadır. Eğer Basel'daki tabloda görülen delikanlı Cem ise, Vatikan duvar resmindeki süvari bir başkasıdır ve tersine de eğer bu süvari Cem ise, Basel tablosundaki genç o olamaz. Bizim kanaatimize göre ise Pinturicchio'nun Vatikan'da yaptığı bu tablodaki atlı şahıs Cem değildir. Biz, son yıllarda bazı sanat tarihçilerinin iddia ettikleri gibi, bu figürlerin teşhis edilemeyeceği yolundaki görüşe katılmamakta⁶⁶ ve "Katherina'nın Münazarası" kompozisyonunda gerçekten bazı tarihî şahısların portrelerinin yer aldığına inanıyoruz. Ancak ne var ki kenarda görülen atlı, Cem değildir⁶⁷, çünkü, kıyafetinin üzerindeki pelerin 15. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı kıyafetine aykırı olduktan başka bilhassa en önemli husus, bu bıyıklı, sivri sakallı şahsın çok uzun, lüleler halinde sırtının ortalarına kadar inen saçları olmasıdır. Cem Sultan gibi kendi millî törelerine çok bağlı ve inancında da en ufak bir fedakârlığa rıza göstermeyen bir şahsın, bir Rönesans Hıristiyanı

⁶⁴ Armenag Sakisian, *Djem Sultan et les fresques de Pinturicchio*, "Revue de l'art ancien et moderne" XLVII (Paris 1925), s. 81-91.

⁶⁵ F. Babinger, *Dschem-Sultân im Bilde des Abendlandes*, şu eserde: *Aus der Welt der islamischen Kunst-Festschrift für Ernst Kühnel zum 75. Geburtstag*, Berlin 1959, s. 255-266, bilhassa s. 257 vd.

⁶⁶ E. Carli, *Il Pinturicchio*, Milano 1960, s. 44-45.

⁶⁷ Ertaylan, *Cem Sultan* adlı eserinin başında, ressam Feyhaman Duran'a, bu duvar resmindeki başın yağlıboya bir kopyasını yaptırarak, renkli olarak yayınlamıştır.

şekline girmeyeceği ve saçlarını uzatmayacağı aşikârdır. Şu halde burada Cem Sultan değil, Papa sarayında çok itibarlı durumda olan şahıslardan biri tasvir edilmiş olmalıdır ki, bu kimse normal tuvaletini bozmaksızın, eğlence için Türk kıyafetine girmiş, ödünç aldığı bir Türk kılıcını da beline takarak dolaşmıştır. Bu hususta yeterli bilgi vardır. Papa Borgia zamanında, Roma'da Sultan Cem gezintilerinde genellikle Papa'nın oğulları da ona katılıyorlar ve hatta bazen bunlar Türk kıyafetine de giriyorlardı. Hatta Papa'nın küçük oğlu bu sıralarda 18-20 yaşlarında olan Gandia Dukası Giovanni, babasının başkanlığında olan bir dinî törene bu kıyafette katılarak, koyu dindar Hıristiyanları ve kilise adamlarını hayli kızdırmıştı. O sıralarda 20-22 yaşlarında olan Cesare ile birlikte Gandia dukası, 15 Mayıs 1493 pazar günü, Papa ve kilise ileri gelenleri ile birlikte, San Giovanni in Laterano kilisesine yapılan ziyarette yine Türk kıyafetindeydiler. Bu ziyarette Sultan Cem de bulunmuştu⁶⁸.

Kanaatimizce, "Katherina'nın Münazarası" kompozisyonunda kenarda görülen şahıs Sultan Cem olmayıp, bir başkasıdır. Eğer muhakkak bir tarihî şahsiyet olarak teşhis etmek gerekirse, Papa'nın iki oğlundan biri olduğu söylenebilir. Bu süvariye birçokları Gandia Dukası Don Giovanni olarak kabul ederler. G. Portigliotti de bunu böyle kabul etmiş ve bu resmi bir soru işareti ile öylece kitabında yayınlamıştır⁶⁹. Bu teşhis mümkün olabilir. Fakat biz, "Valentinois comte"u unvanına sahip Cesare Borgia ihtimalini daha kuvvetli görmekteyiz. Maceraları, vahşî davranışları ile tarihte karanlık bir ad bırakan⁷⁰ Cesare Borgia (1475-1507)'nin Floransa'da Uffizi galerisindeki adı bilinmeyen bir ressam tarafından yapılan tablosunda

⁶⁸ Bu hususta bkz. *yukarıda not 27*.

⁶⁹ Portigliotti, *Borgia*, s. 192-193 arasındaki levha.

⁷⁰ G. B. P[icotti] tarafından yazılan *Borgia* maddesi *Enciclopedia Italiana*, VII (1930), s. 475-477. Cesare Borgia hakkında pek çok şey yazılmıştır. Başlıcaları olarak şunlar belirtilebilir: Ch. Yriarte, *Les Borgia-César Borgia, sa vie, sa captivité, sa mort*, Paris 1889, 2 cilt; W.H. Woodward, *Cesare Borgia a Biography*, London 1913; R. Sabatini, *The life of Cesare Borgia*, London 1926 (10. baskı). Bu yayınların hiç birini İstanbul'daki kütüphanelerde bulmak mümkün olmamıştır. Tanınmış İtalyan yazarı Niccolo Macchiavelli (1469-1527), Hükümdar hakkındaki kitabında, karakteristik bir *tyran* (müstebit) örneği olarak Cesare Borgia'yı göstermektedir. Genellikle 1497'de kardeşi Giovanni Borgia'yı kıskançlık yüzünden onun öldürttüğü kabul edilen cinayetlerinden biridir.

aynı uzun saçları, uzun bıyıkları ve sivri sakalı bulmak kabildir (Res. 13). Bazı neticelere ulaşmak için hiç bir engel tanımayan ve her çareyi geçerli gören Cesare'nin gerçek siması Vatikan süvarisinde her halde görülmektedir. Floransa'daki tabloda ise, ressam bu tehlikeli adama eserini beğendirmek için, pek çok portrelerde yapıldığı gibi, onu "idealleştirmiş" yani yüz çizgilerini daha yumuşatarak onu olduğundan daha güzelleştirmiştir. Fakat Cesare Borgia olması kuvvetle muhtemel Venedik'te Museo Civico Correr'de Marco Palmezzano'nun başka bir tablosu vardır⁷¹. Burada Vatikan duvar resmindeki at üstünde Türk kıyafeti ile tasvir edilen şahsın yüz çizgileri, bilhassa burun biçimi açık olarak belli olmaktadır (Res. 15). Kısacası bizim kanaatimize göre, bazılarınca Sultan Cem olduğu sanılan atlı şahıs Papa'nın oğlu Valentino Dukası Cesare Borgia'dır. İki tablo bu teşhisi desteklemektedir. "Katherina'nın Münazara"sında, çok arka planda kaldığı için pek dikkati çekmeyen bir şahıs daha vardır ki, onun da at üstünde olduğu ve başında çubuklu kumaştan bir sarık bulunduğu görülür. Bu, süvarinin tam atının başından yukarı çekilen çizginin üstüne isabet eden bir figürdür ve kayaların önünde durmaktadır. Sakalsız, kuru yüzlü ve hafifçe kemerli burunlu olan bu şahsın da Papa'nın diğer oğlu Gandia dukası olabileceğine ihtimal verilebilir (Res. 18). Fakat bu tabloda yine Türk kıyafetinde bir şahıs daha vardır ki, onun da Sultan Cem olması kuvvetle muhtemeldir.

6. *Vatikan'da Azize Katherina freskosunda ayakta duran Türk* (Res. 16, 17)

Aynı kompozisyonun ortasında Azize Katherina tasvir edilmiştir. Bu azize figüründe ressam Pinturicchio'nun, Papalık sarayının o sıralarda yıldızı durumunda olan, Papa'nın kızı Lucrezia Borgia'yı tasvir ettiğinde hemen hemen herkes birleşmektedir. Uzun sarı saçlı, ince, zarif yüzlü bu güzel kız, muhteşem bir elbise ile giyimli olarak, 14-16 yaşının bütün tazeliği ile burada görülebilmektedir (Res. 19). İngiltere'de Richmond'da Sir Francis Cook'un galerisinde bulunan ve Tiziano (1476/77-1576)'nın eseri olduğu kabul edilen tablo da, çeşitli aykırı fikirlere rağmen Lucrezia'nın 36 yaşındaki portresi

⁷¹ Bu resmin reproduksiyonu, *Borgia* maddesinde, *Enciclopedia Italiana*, VI (1930), s. 476'da bulunmaktadır. Ressam hakkında bkz. *Palmezzano* maddesi Thieme-Becker, *Kunstlerlexikon*, XXVI (1932), s. 181-183.

olarak kabul edilmektedir⁷². Vatikan'daki genç kızın yüz çizgilerini, hemen hemen aynen bu olgun güzel kadında da bulmak kabildir. Böylece Pinturicchio'nun başarılı bir portreci olduğu da ortaya çıkmaktadır (Res. 20).

Taht ile Azize Katherina arasında, yüzü seyirciye dönük olarak ayakta bir Türk durmaktadır. Tam karşıdan tasvir edilen bu şahıs geniş kaftanın içinde iki yana dirseklerini açarak durmakta, sağ elinin bir parmağı belindeki kuşağa takılı bulunmaktadır. Başında 15. yüzyıl sonlarından ve bilhassa 16. yüzyılda kullanılan ve gerçeğe tamamen uygun bir sargısı olan büyük, beyaz bir sarık bulunmaktadır. Bu Türk'ün sırtında uzun, sade bir cübbe vardır. İçinde ise cübbenin açık önünden görülebilen zengin desenli bir iç elbise görülür. Bu Türk'ün yuvarlak bir yüzü, çok iyi belirtilmiş gayet açık renk gözleri, uçları aşağı sarkık uzun bıyıkları vardır. Ufak çenesi traş edilmiş ve tamamen sakalsızdır. Fakat bu figürde muhakkak ki seyreden üzerinde en fazla tesir eden taraf gözlerin ifadesidir. Bu çok kalabalık kompozisyonda aynı bakışlara sahip ikinci bir figür yoktur. Çevresi harelenmiş ve etrafı ile ilgisiz, seyirciye bakan gözlerde, bütün yaşama gücünü kaybetmiş bir insanın ruh haletini okumak kabildir. Evvelce bazı sanat tarihçileri bunun Sultan Cem olabileceğine işaret etmişlerdir. Sonraları, Borgia'lar hakkında çok güzel bir monografya yazan G. Portigliotti bu görüşü desteklemiş ve kitabına da Sultan Cem portresi olarak bu resmi koymuştur⁷³. Fakat birçokları bu figürü teşhis etmekten kaçınmışlar veya süvarinin Cem olmasını tercih ettiklerinden, bu Türk'e bir isim vermeği denememişlerdir. Babinger, bu Türk'ün adsız bırakılmasına gönlü razı olmadığından, uzun saçlı esmer suratlı süvariye var kuvveti ile Sultan Cem yaptıktan sonra, bu

⁷² O. Fischel, *Tizian* [Klassiker der Kunst, III], Stuttgart-Leipzig 1906, res. 45; Bu portrenin sanıldığı gibi Laura di'Dianti ve hatta bir Türk hanım sultanı ile kızı Cameria (?) olduğu yolundaki görüşleri haklı olarak reddeden Portigliotti, *Borgia*, s. 275-283, bunun Lucrezia olduğunu inandırıcı şekilde ispata çalışmaktadır. Lucrezia Borgia (1480-1519) hakkında bkz. F. Gregorovius, *Lucrezia Borgia*, Firenze 1874 (sonra pek çok baskısı var), A.S [orbelli], *Borgia-Lucrezia* maddesi, *Enciclopedia Italiana*, VII (1930), s. 478.

⁷³ Portigliotti, *Borgia*, s. 96-97 arasındaki resim. Süheyl Ünver, *Sultan Cem ve resimleri*, "Hürriyet" gazetesi (12 nisan 1961)'ndeki makalesinde bu portrenin bir resmini yayınlarken, Sultan Cem'in gerçek resminin ancak bu olabileceğini kesin bir ifade ile belirtmektedir.

figürü de Şehzadenin yanında bütün zorluklara katlanan, kapucubaşısı Sinan Bey olarak adlandırmıştır⁷⁴. Halbuki ikinci derecede bir şahsın, böyle bir kompozisyonda en önemli bir yerde, tam Katherina'nın yanında yer alamayacağı açıktır. Borgia'lar devrinin, herkesin korktuğu, çekindiği "kuvvetli adamı" Cesare Borgia'nın resmin bütününe hâkim bir duruşta bir kenarda atı üstünde yer almasına karşılık, bir Türk ve bir Müslüman ancak ikinci planda ve ayakta olarak yer alabilirdi. Nitekim de öyle olmuştur.

Bu şahsın yüzünde dünyaya bezmiş bir insanın ifadesini de kolayca okumak mümkündür. S. Ünver bir gazetede basılan kısa bir yazısında bu portrenin Cem'in olması meselesi üzerinde dururken oniki yıl önce şu satırları yazmıştı: "Hele yüz ifadesi son derece ıstırap vericidir. Vatanına hasret ve ondan cüda olmanın ve esaret ve menfa hayatının bütün üzüntüleri yüzünün çöküntü çizgilerine dönmüştür. Yani Cem, bu resminde âdeta bitmiş, artık tükenmiş bir canlı cenaze gibidir. Ayakta durabildiğine hayret olunur. Artık yüzü tamamen ftizinin ileri bir devresinin âyinesi olmuştur". Sultan Cem'de iddia edildiği gibi ileri bir ftizi (= *phthisie*) yani verem olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat Azize Katherina kompozisyonundaki Türk kıyafetli bu şahsın en had derecede bir ümitsizlik ve manevi çöküntü

⁷⁴ Bu Sinan Bey, hakkında bir tarihçinin etraflı bir araştırma yapması gereken bir kimsedir. Cem'in en sadık adamı olarak onunla yıllarca bu zoraki esarete katlanmış, defalarca öldürülmekten kıl payı kurtulmuş, Efendisinin ölümünde, onun gurbette 6-7 kişi ile kılınan cenaze namazına katılanlardan biri olmuş ve tabutu 86 gün beklemiştir, nihayet bu ölümü İstanbul'da II. Bayezid'a haber vermeğe gönderilen İlyas Bey'in İstanbul'a ulaşamaması üzerine Sinan Bey, Freng kıyafetine girerek yola çıkmış ise de Fransızlar tarafından yakalanarak hapsedilmiştir. Sonraları serbest bırakılan Sinan Bey, Osmanlı İmparatorluğuna dönerek, II. Bayezid'ın hizmetine girmiş, kendisine mansıp verilmiştir. Kayıtbay'ın oğlu olup Melik-ünnasır II. Mehmed adıyla Memlûk Sultanı olan ve 1498'de öldürülen, Kayıtbay'ın oğlunun zevcesi olan Cem'in kızı dul kalınca, İstanbul'a getirtilerek, artık Sinan Paşa olan Sinan Bey'in oğlu Mustafa Bey ile evlendirmiştir. Sinan Paşa 1512'de şehit olmuştur, krş. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, s. 104. Cem'in ölümünden sonra bu Sinan Bey'in yükselmesi birtakım şüpheler uyanmasına da yol açtığı inkâr edilemez. Ayrıca onun Fransa'da Cem'in yanından uzaklaştırılıp, Rodos'a kadar götürülmüşken sonra yeniden Cem'in yanına gönderilmesi de biraz gariptir. Kapucubaşı Sinan Bey (Paşa)'ın 1512 de şehid olduğu rivayeti onun başka bir Sinan Paşa ile karıştırılmasından doğmaktadır kanaatindeyiz. Onaltıncı yüzyılın sayıları pek çok olan Sinan Paşaları hakkında bkz. Semavi Eyice, *Sincanlı'da Sinan Paşa İmareti*, "Vakıflar Dergisi" X (1973) basılmakta.

içinde olduğu da açıkça bellidir. Resmin yapıldığı 1492-94 tarihlerinde Vaticano sarayında Papa'nın yakın çevresindekiler arasında bu durumda olan tek kimse de Sultan Cem'dir. Böylece bu resim Sultan Cem'in gerçek portresi olarak kabul edilmelidir.

Sultan Cem'i tasvir ettiğini tahmin ettiğimiz bu figürün Şehzade hakkındaki bilgilere ne derecede uyduğunu araştırmak da doğru olacaktır. Vücudunun kuvvetli olduğu ve göğsünün geniş yapısı resimde açıkça bellidir. Açık renk gözler, mavi olarak bilinen Cem'in gözlerine uygundur. Aslını kontrol etmek mümkün olsaydı belki bu renk meselesi çözümlenebilirdi. Esmer ten de bellidir. Bıyıkların biçimi, uzun saçların olmayışı ve sakalın tamamen traş edilmiş olması bu portreyi Cem'e, süvariye nazaran çok daha yakın kılmaktadır. Burnun uzun olduğu anlaşılmakta ise de, tam cepheden görüldüğünden kemerli olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Burada görülen figür, Cem'in Pinturricchio'nun 1492-1494'te Vatikan'da çalıştığı sıradaki yaşına uygundur. Cem bu tarihte otuz beş yaşındadır ve 12-13 yıldır sürüp giden bir esaret hayatının çöküntüsü içindedir. Vatikan'da Appartamento Borgia'daki "Katherina'nın Münazarası" resmindeki ayaktaki Türk, kanaatimizce Cem'i aksettirmesi en kuvvetle muhtemel olan figürdür. Bu resim ile diğer Cem'i tasvir ettiğine inanılan resimler arasında da benzerlik vardır. Viyana ve Basel'daki resimlerdeki yüz çizgilerini bu resimde tamamen olmasa bile bir dereceye kadar bulmak kabildir zannındayız. Onlarla bu portrenin arasında tasvir edilen şahsın yaşı bakımından 16-18 yıllık bir zaman farkı olduğu Viyana'dakinin zayıf kabiliyette bir ressamın elinden çıkmış olmasına karşılık⁷⁵, Vatikan'dakinin iyi bir ressamın eseri olduğundan dolayı bazı farklar bulunması da normal karşılanmalıdır.

7. Siena'daki bir duvar resmindeki Türk (Res. 21-23)

Pinturicchio, Roma'dan 1495'te ayrılmış, Perugia ve Spoleto ile Spello'da 1495-1501'de çalıştıktan sonra, 1502'de Siena başkilisesinin kütüphanesini süslemek siparişini almıştır. Siparişi veren sonra III. Pius (1503) adı ile ancak 27 gün Papa olan Francesco Piccolomini

⁷⁵ David Ungnad, İstanbul'da 1572-1578 yıllarında bulunduğuna göre, Viyana'ya götürdüğü resim, Cem'in ölümünden 75 yıl sonra yapılmış olmaktadır. Cem Osmanlı İmparatorluğundan 1481'de ayrıldığına göre bu ara 95-100 yıla çıkar. Böylece Viyana'daki resmin, daha eski bir resimden - eğer bu resim Cem ise - kopya edilmiş olması gerekir.

idi. Kütüphanenin duvarları, âilenin başı olan ve II. Pius (1458-1464) adıyla Papalık makamına da geçen Enea Silvio (Aeneas Sylvius) Piccolimini'nin hayatını anlatan kompozisyonlar ile kaplanması 29 haziran 1502'de imzalanan bir kontratla uygun görülmüştü. Pinturricchio 2 şubat 1503'te işe başladı ve kardinal-Papa Piccolomini'nin hayatından olayları anlatan resimlerini yaptı⁷⁶. Bu duvar resimlerinden onuncusunda II. Pius'un Türklere karşı 1464'te düzenlediği Haçlı seferi tasvir edilmiştir. Pius (Piccolomini) çok hasta bir durumda olmasına rağmen, 18 haziran 1464'te Haçlı seferine katılacak olan Venedik Doju Cristoforo Moro'nun idaresindeki Venedik donanmasını beklemek üzere Ancona'ya gitmişti. E. Carli'nin yazdığına göre, "Yol yorgunluğu, Hıristiyan prenslerin vaatlerini tutmamasının doğurduğu hayal kırıklığı ve uzun bekleyiş, Papa'nın sağlık durumunu ağırlaştırmıştı. Sadece gemilerin gelişini, 'Bugüne kadar yola çıkmak için donanmam eksikti, bugün ise donanmada ben eksik olacağım' diyerek selâmlamağa vakti olmuştu"⁷⁷. Papa bu karşılaşmanın ertesi günü, 15 ağustos 1464'te ölmüştür. Ressam, Ancona limanı önünde toplanan donanmayı ve etrafında toplanan kimselerin ortasında, hasta ve halsiz Papayı tasvir etmiştir. En ön planda, arkası seyirciye dönük olarak, Papa'nın önünde yere diz çökmüş başı açık beyaz sakallı şahıs, Venedik Doju Cristoforo Moro olarak teşhis edilir. Dojun biraz arkasında, başında geniş kenarlı bir şapka ile ayakta duran çatal sakallı kimse ise, memleketini Türklere kaptırdığı için, Papa'ya baş vurarak Haçlı seferinin yapılmasını isteyen, eski Mora Despotu Thomas Palaiologos'tur⁷⁸. Fakat resmin sağ tarafında daha ilgi çekici iki figür görülür

⁷⁶ Bu resimler hakkında yukarıda not 59'daki yayınlardan başka, P. Rossi, *Il Pinturicchio a Siena*, Siena 1902; L. V. Bertarelli, *Guida d'Italia-Italia Centrale II*, Milano 1929, s. 334; V. Lusini, *Il Duomo di Siena II*, Siena 1939; E. Carli, *Il museo dell'opere e la Libreria Piccolomini*, Siena 1946, ayrıca E. Carli, *Il Pinturicchio*, Milano 1960'ta bu duvar resimlerinin bazılarının renkli bazılarının siyah-beyaz olarak çok iyi baskılı reproduksiyonları bulunmaktadır.

⁷⁷ E. Carli, *Il Pinturicchio*, s. 77-78.

⁷⁸ Mora Despotu Thomas, II. Manuel Palaiologos'un oğlu olarak 1409'da doğmuş, 1430'da despot olmuş, Peloponez Türkler tarafından fethedilince, 1460'da Thomas önce Korfu'ya sığınmış, 16 kasım 1460'da da Roma'ya gitmiştir. Eski despot burada 56 yaşından iken, 12 mayıs 1465'te ölmüş. İki oğlundan büyüğü Andreas (1453-1502), Bizans tahtı üzerindeki hak iddialarını Avrupa hükümdarlarına satmış ve sefalet içinde Roma'da ölmüştür. Cenaze masrafları için dul karısı, Papa VI. Alessandro'nun yardımını istemiştir. Küçük oğlu Manuel (1455- öl.?) ise

ki, bunlar da Türk kıyafetindedir ve hatta biri, Vatikan'daki ayakta duran şahsa çok benzemektedir.

Papa'nın önünde diz çökmüş vaziyette görülen (Res. 22), muntazam yüz çizgilerine sahip, beyaz sakallı, süslü elbiseli Türk'ün kim olduğunu bulmak pek mümkün değildir⁷⁹. Onun arkasında ayakta duran ve tam cepheden görülen, Türk'ün ise duruşu Vatikan'daki figürün aynı olmakla beraber, tek fark, aynada aksetmiş gibi ters oluşudur. Ötekinde kuşağa sokulu sağ el iken burada sol el olmuştur, sarıgın dolamaları da tersine olarak yapılmıştır. Tablo, 1464'te cereyan eden bir olayı anlatmaktadır. Yani ressam 1454 veya 1455'e doğru doğduğuna göre, bu olayı görecek veya görse bile yarım yüzyıl sonra resim halinde dökebilecek çağda değildi. Şu halde buradaki Türkler, birtakım haklarını Osmanlı devletine kapturdıklarından dolayı, Batı'ya sığınıp Papa'nın yardımını dilenen kimseler olmakla beraber, ressam bunları gerçek yüzleri ile değil, fakat resmi yaptığı çağın tanınmış kimselerinin yüzleri ile tasvir etmiştir. Burada Bayazıd Çelebi veya Hıristiyan adı ile Calixtus Ottomanus düşünülmüş olmalıdır. Fakat Pinturichio bu esrarengiz şahsın gerçek portresini değil, Vatikan'daki resimdeki Türk'e çok benzeyen bir figür meydana getirmiştir. Bayezid Çelebi denilen şahıs, güya II. Murad'ın oğlu ve Fatih Sultan Mehmed'in kardeşidir. İtalya'da *turchetto* (= Türkçük) olarak adlandırılan bu çocuk, güya babası tarafından Bizans'a emanet edilmiş, Fetih'ten sonra gizlenmiş ve emin Hıristiyanlar tarafından İtalya'ya kaçırılmıştır. Çocuk Roma'da 8 mart 1456'da vaftiz edilerek Hıristiyan yapılmış ve kendisine Callixtus adı verilmiştir⁸⁰. O sıralarda 6-8 yaşlarında olan bu menşei meçhul çocuk, Hıristiyan âlemi tarafından Osmanlı devletine karşı kullanılmak üzere yetiştirilmiştir. Papa II. Pius, Spoleto'da yaşayan çocuğu 26 haziran 1464'te yanına

Kardinal Bessarion tarafından yetiştirilmiş olmasına rağmen, Fatih II. Mehmed'e iltica etmiştir. Hatta Mesih Paşa ile aynı olduğu iddia edilir. Bu hususlarda bkz. A. Th. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen* (doktora tezi), München 1938 (tıpkıbasım: Amsterdam 1962), s. 67-68.

⁷⁹ E. Carli, *Il Pintoricchio*, s. 78'de bunu Sisam Beyi (?) Hasan Zekeriya adı ile belirtmektedir.

⁸⁰ F. Babinger, *Bajezid Osman (Calixtus Ottomanus), ein Vorläufer und Gegenspieler Dschem-Sultáns*, "La Nouvelle Clío" III (Bruxelles 1951), s. 349-388 ve metin dışı 7 resim, bu makalenin sonunda resimler hakkında, *Calixtus Ottomanus (Bajezid Osman) in der italienischen Malerei*, başlığı ile bir ek bulunmaktadır (krş. s. 387-388).

olarak Ancona'ya getirmiş, burada 15 ağustosta ölümü üzerine de, 16 yaşlarındaki delikanlı, Roma'da cenaze törenine katılmıştır. Ertesi yıl Macaristan'a geçen Calixtus-Bayezid'in⁸¹, hayatı artık Orta Avrupa'da geçer. Önce Macaristan'da hayli yaşadktan sonra 1473'te Viyana'ya gelmiş, III. Friedrich'in yanında toplantı ve törenlere katılmıştır. Bu sırada Calixtus'un üzerinde Türk kıyafeti vardır⁸². Viyana yakınındaki şatolarda yaşayan ve etrafında dört yıldızlı bir hilâl'den ibaret bir de arması olan bu sahte Osmanlı şehzadesi 1474'te belki de Lucia von Hohenfeld ile nişanlanmış, fakat evlenmeden yıllarca Avusturya ile güney Almanya'da dolaşp durmuştur. Nihayet 1496 yazı veya sonbaharında Bruck an der Leitha'da ölmüştür.

Ancona limanında Papa'yı tasvir eden kompozisyonda kenardaki Türk her halde o olarak düşünülmüş olmalıdır. Fakat 1465'te İtalya'dan ayrılmış ve Alplerin ötesinde hayatını sürdüren bu şahsın yüzünün Pinturricchio tarafından burada aksettirilmiş olabileceğine ihtimal verilemez. Sanatkâr burada da Vatikan'daki "Katherina'nın Münazarası" tablosundaki Türk tipini aynen tekrarlamıştır. Şu halde Vatikan'daki ayaktaki Türk eğer Cem ise, Siena kütüphanesinde Papa II. Pius'u Ancona'da tasvir eden tabloda kenarda görülen Türk de Cem'den başkası olamaz. Bu resimde de, büyük ve gerçeğe uygun sarmalı bir beyaz sarık altında sakalsız, düşük bıyıklı, kare yüzlü, otuz yaşlarında kadar bir insan tasvir olunmuştur. Gözlerde aynı

⁸¹ Gerçekten Osmanlılardan olup olmadığı bile anlaşılamayan ve birçok bakımlardan bir "düzmece" Şehzade (?) olduğu görülen bu çocuğun Türk adı yoktur. Buna *Osmanlı* veya *Türk Çelebi* denilmiş, sonraları ise Bayezid adı yakıştırılmış ve Osmanlılardan olduğunu belirtmek için de Osman adı da buna eklenmiş veya hristiyan adı ile "Callixtus Ottomanus" olarak tanınmıştır. Cem gibi şahsiyeti etrafında siyasî spekülasyonlar yapılması mümkün olmadığından ve bilhassa bir "altın yumurtlayan tavuk" durumunda bulunmadığından Papalık ve Avrupa ona fazla önem vermemiştir.

⁸² Callixtus Ottomanus, Osmanlı topraklarından 6-8 yaşlarında iken ayrılıp, Katolik yapıldığına göre, Türk kıyafetine Cem gibi manevî bir bağlılığı olamaz. Yıllarca Avrupa'da dolaştığına göre bu kıyafetin incelikleri hakkında bir fikri olmasına da imkân yoktur. Ancak belki çevrenin ilgisini üzerine çekmek gayesiyle, gerçek Türk kıyafeti değil fakat öyle olmak iddiasında bir şeyler giyerek ve başına sarık sararak dolaştığına ihtimal verilebilir. Pinturricchio'nun Siena başkilisesinde Libreria Piccolomini'deki duvar resimlerinin birinde de başı sarıklı olmakla beraber, kıyafeti Türk usulüne uymayan bir figür görülür (bkz. resim 24).

bezgin, ümitsiz ve ıstıraplı ifade açıkça okunmaktadır. Türk'ün üzerinde koyu renkte sade bir kaftan, içinde çubuklu kumaştan bir dalaman vardır. Beline ise bir kuşak sarılmıştır. Bu resim yukarıda da işaret edildiği gibi Vatikan'dakinin ayna aksi şeklinde tam tersidir. Siena'daki resimdeki Türk, Vatikan'dakine nazaran daha koyu renkli ve yüz daha şematiktir. Vatikan resminde yüzün bütün çizgileri daha derin belirtilmiş ve böylece de ifade daha kuvvet kazanmıştır. Vatikan'daki Türk resmi, aslına uyan tam bir portre vasıflarına sahiptir, Siena'daki ise, bu kompozisyonda bir Türk figürüne ihtiyaç duyulduğundan, evvelce Vatikan'da kullanılan Türk motifi, bu defa bir portre sadakati aranmaksızın, sanatkar tarafından tekrarlanmıştır⁸³. Pinturicchio'nun Vatikan'da 1492-1494 yılları arasında Cem'i görerek *d'après nature* tasvir ettikten sonra, 1502-1505 yıllarında Siena'da çalışırken aynı modelden hatta evelce çizdiği aynı taslaktan, onu tersine çevirmek suretiyle faydalanmış olduğuna ihtimal vermek her halde yanlış olmayacaktır. Yalnız bu seri içine giren bir resim daha vardır ki, onun da tahlil edilmesi gereklidir.

8. Louvre'daki desen (Res. 25)

Londra'da British Museum'da iki, Paris'te Louvre'da üç, Frankfurt'ta Stadelschen Institut'de iki tane olmak üzere birtakım desenler vardır ki, bunlar Fatih devrinde İstanbul'a gelen İtalyan ressamı Gentile Bellini'nin desenleri olarak ileri sürülür. Londra'dakilerin (oturur vaziyette bir yeniçeri ile bir Türk kadını) gerçekten Bellini'nin elinden çıktıkları kabul edilmekle beraber⁸⁴, diğerlerinde şüpheler vardır. Bunları Bellini'nin değil, Pinturicchio'nun taslak olarak yaptığı, vaktiyle A. Venturi tarafından ortaya atılmış⁸⁵, G. Frizzoni ve C. Ricci bu görüşe karşı çıkmışlar⁸⁶ ve sonraları bu ikinci hipotez

⁸³ Ressamların öteden beri, beğendikleri birtakım figür ve motifleri, ufak bazı detay değişiklikleri ile bazen de hiç değiştirmeksizin tablolarında tekrarladıkları bilinir. Belli başlı bütün ressamların böyle tekrarlanmış motifleri vardır.

⁸⁴ L. Thuasne, *Gentile Bellini et Sultan Mohammed II, notes sur le séjour du peintre vénitien à Constantinople (1479-1480)*, Paris 1888, s. 46-47 arasındaki levhalar, ayrıca bkz. Bellini, Gentile maddesi, Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, III (1909), s. 255-259.

⁸⁵ A. Venturi, *Disegni del Pinturicchio per l'Appartamento Borgia in Vaticano*, "L'Arte" I (Roma 1898), s. 32-43.

⁸⁶ G. Frizzoni, *Zu den vermeintlichen Zeichnungen Pinturicchios für das Appartamento Borgia*, "Repertorium für Kunstwissenschaft" XXI (1898), s. 284, C. Ricci, *Pinturicchio*, s. 117.

daima taraftar bulmuştur⁸⁷. 1918'de bu konuyu etraflı surette inceleyen J. von Karabacek ise, kesin bir hükme varmamayı tercih etmiştir⁸⁸. Ancak Karabacek Louvre'daki desenlerin Bellini'nin orijinal desenleri olmayıp, ondan kopya olduklarını da tahmin ettiğini belirtir. Fakat bunların Venedik ekolu eserleri olduğunu kabul eder. Desenin kenarında, solda ince bir elyazısı ile

Giouan Bellin venetus

satırı okunmaktadır. Bu adın Gentile Bellini (1429'a doğru-1507) değil, kardeşi Giovanni Bellini (1430'a doğru-1516)'yi ifade ettiği kabul olunur. Fakat yazının sonradan yazılmış olması da kuvvetle muhtemel görülür. Zaten İstanbul'a gelen de Giovanni (Giambellini) Bellini değil, ağabeyi Gentile'dir⁸⁹. Desende tam cepheden, yani karşıdan otuz yaşlarında kadar bir Türk tasvir olunmuştur. Başında yine gerçeğe uygun sargılı büyük bir sarık vardır. Omuzları üzerine çok sade bir kaftan atılmıştır. Kaftanın tek süsü yuvarlak madeni düğmeleridir. İç elbisesi olan dalaman, çubuklu kumaştandır. Bunun da önü, beline kadar bir sıra madeni yuvarlak düğme ile iliklenmiştir. Belinde yollu desenli bir kumaştan bir kuşak dolanmış olup, sol eli buna dayanmakta, sağ eli ise kaftanın içinde gizli kalmakla beraber dirseği geride olmak üzere yine kuşağa ilişmiş olduğu, kaftanın kenarında fark olunan bir parmaktan anlaşılır. Vücudun ağırlığı sağ ayak üstüne binmektedir. Serbest kalan sol ayak ileri atılmıştır. Türk'ün ayaklarında yemeni tipindeki Türk pabuçları görülür. Bu Türk'ün yüz çizgileri, Vatikan ve Siena duvar resimlerindeki Türk tipine tamamen uygundur. Kare ve çene kemikleri çıkık yüz, düşük bıyıklar, açık renk gözler, kuvvetli burun ve dalgın, hüzünlü bakışlar bu desende de aynen bulunmaktadır. Bu şahsın kim olduğunu bulmak imkânsız görünüyor. Resim gerçekten Bellini'lerden birinin elinden

⁸⁷ G. Soulier, *Les influences orientales dans la peinture toscane*, Paris 1924, s. 373; Carli, *Il Pinturicchio*, s. 46.

⁸⁸ Karabacek, *Abendländische Künstler*, s. 36-37 ve lev. III.

⁸⁹ Bellini ailesi üç sanatkâr yetiştirmiştir: Baba Jacobo Bellini (1400'e doğru-1470), oğlu Gentile Bellini (1429'a doğru-1507) diğer oğlu Giovanni Bellini (1430'a doğru-1516). Baba Bellini'nin desenleri hakkında bkz. V. Goloubew, *Les dessins de Jacobo Bellini au Louvre et au British Museum*, Bruxelles 1903-08, 2 cilt. Jacobo ve Giovanni hakkında ayrıca bkz. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, III (1909), s. 252-255 ve 259-265.

mi çıkmıştır? Yoksa onların adı sonradan desenin altına mı yazılmıştır? Nihayet acaba bu desen, Pinturicchio'nun bir taslağı olamaz mı? Bütün bu suallerin cevabı ancak Avrupa'da bütün bu resimlerin asılları üzerinde çalışmalar yapıldıktan sonra belki çözümlenebilir. Pinturicchio'nun Leonardo, Bellini, Pollaiuolo, Signorelli, Mantegna gibi ressamın motiflerinden faydalandığı bilgisinden hareket eden sanat tarihçileri, bu desenin de Bellini'lerin olduğuna ve Pinturicchio'nun bu desen veya bunun aslından ilham almak suretiyle Vatikan ve Siena'daki resimleri yaptığını ileri sürerler. Fakat yukarıda 6 No.lu resim münasebetiyle de işaret ettiğimiz gibi, 1492-1494'te Vatikan'da en azından bir buçuk yıl Sultan Cem ile karşı karşıya olan Pinturicchio'nun, bir Türk resmi yapmak için başkalarından kopya desenler çizmesine her halde ihtiyacı olmamalı idi. Bu durum karşısında, eski hipoteze dönerek Louvre'daki desenin Pinturicchio tarafından çizilmiş olabileceğine ve aynı taslağın Vatikan ile Siena'da kullanıldığına inanmak gerekecektir. Louvre deseninin Ricci ve Sarre'ye karşı, Sultan Cem olamayacağını savunmak isteyen Karabacek, tek dayanak olarak şahsın üzerindeki kıyafetin fakir olduğunu gösterir⁹⁰. Halbuki bunun bir öntasarı mahiyetinde bir taslak deseni olduğunu düşünmesi gerekirdi. Ressam, modelinden böyle bir taslak çizdikten sonra, onu büyük tablolarında detaylarını da işleyerek kullanır. Böyle bir desende kıyafet detaylarının, kumaş desenlerinin bulunmayacağı gayet tabiidir. Böylece, Louvre'daki desen de Vatikan ve Siena'daki Türk figürü serisine girmekte ve eğer bu sonuncularda tasvir olunan şahıs Sultan Cem ise, onun da bu Şehzadeyi tasvir etmiş olması gerekmektedir. Bu resmin, Callixtus-Bayezid'ı tasvir ettiği yolundaki fikre katılmak kanaatimizce doğru olamaz.

III

CEM'İ TASVİR ETTİĞİ İDDİA EDİLEN YANLIŞ RESİMLER

Sultan Cem'i tasvir ettiği iddia olunarak arada ortaya çıkan, yayınlanan birtakım resimler daha vardır ki bunların Türk şehzadesi ile hiç bir ilişkileri aslında olmamakla beraber birkaçını gözden geçirmeği faydalı buluyoruz.

⁹⁰ Karabacek, *Abendländische Künstler*, s. 37. Avrupa'daki uzun esareti sırasında bir vakitler en iyi kumaşları beğenmezken, en adi şeylere katlanmak zorunda kaldığını bildiren kendi kaleminden bir beyit için bkz. *yukarıda not 49*.

9. Arras kütüphanesindeki desen (Res. 26)

Kuzeybatı Fransa'da, Arras'da şehir kütüphanesi (Bibliothèque Municipale)'indeki resimler arasında (elyazma No. 266, lev. 24) bir desen bulunmuştur⁹¹. Altında mürekkeple şu yazı okunur:

Le frère du turc nommé Zelin estant prins a Rhode fut envoyé au pape Alexandre à Rome lequel il donna à Charles Roy de France pour en faire son plaisir quant le Roy alla à Naples/Ce mesme visaije fut envoyé au bon Roy P[hilipp]e. (= Zelin denilen Türk'ün kardeşi Rodos'ta ele geçirilerek, Roma'da Papa Alexandre'a gönderilmiş, o da Fransa Kralı Charles'ı memnun etmek için, Napoli'ye giderken ona teslim etmiştir. Bu aynı tasvir iyi Kral Philippe'e de yollandı).

Buradaki "Zelin" adını Selim olarak mı, yoksa Zizim'in yerine mi kabul etmek lâzım geleceği pek anlaşılabilir, fakat yazının devamından Cem'in kastedilmiş olduğu anlaşılıyor. Desen, "Güzel" lâkabı ile tanınan Burgonya Kralı I. Philippe'e gönderilmişti. Bu deseni ilk olarak 1888'de yayınlayan Delaborde olmuş⁹², fakat Sultan Cem hakkında harikulâde bir monografya yazan L. Thuasne, bu desenin Sultan Cem'i tasvir etmediğini açık olarak belirtmiştir. Thuasne, bu resmin Bizans İmparatoru VIII. İoannes Palaiologos'u tasvir ettiğini de bu arada belirtmiştir⁹³. 1959'da Sultan Cem resimleri hakkında bir makale yayınlayan F. Babinger, Arras'daki deseni ısrarla *ve kesin ifadesi ile* Sultan Cem olarak göstermekte ve bunu Vatikan'daki süvarinin profili ile yakından benzer bulmaktadır⁹⁴. Süvari ile Arras resmi arasında bir benzerlik olmakla beraber, bu desenin kıyafet,

⁹¹ Bu desen hayli süredir bilinmektedir. Jules Michelet (1798-1874), büyük Fransa tarihinde bundan bahseder: *Histoire de France*, VII (Paris 1857), s. 50 (*Il a l'air d'un chevalier chrétien, une très noble figure, triste et pâle, un nez de faucon, les yeux d'un poète et d'un mystique = Bir Hıristiyan şövalyesinin havasına sahip, çok asil bir tip, hüznü ve soluk, bir doğan burnu ve bir şair ile mistik gözleri*).

⁹² H. F. Delaborde, *L'expédition de Charles VIII en Italie*, Paris 1888, s. 203'te bir reproduksiyonu ile.

⁹³ Thuasne, *Djem Sultan*, s. 231 not 1. Yazar bu resmin VIII. İoannes deseninin bir kopyası olduğu ve Cem'le ilgili olmadığı kanaatindedir. Clarence Dana Rouillards (*The Turk in French history thought and literature 1520-1660*, Paris tz. s. 29) ise bu resmi Sultan Cem olarak kabullenmiştir.

⁹⁴ F. Babinger, *Dschem-Sultân im Bilde des Abendlandes*, şu eserde: *Aus der Welt der islamischen Kunst-Festschrift für Ernst Kühnel*, Berlin 1959, s. 255-266, bilhassa s. 262 vd. Babinger s. 266'da kesinlikle bu resmin Cem olduğunu iddia eder.

tip, serpuş, saç ve sakal bakımından bir Türk'e benzer tarafının bulunmadığı da açıkça bellidir⁹⁵.

Bu desende çok kemerli ve sivri burunlu (Michelet'nin ifadesi ile *doğan burunlu*), kuru yüzlü, sivri sakallı bir insan tasvir olunmuştur. Başında ortaçağ sonlarında ve Rönesans devrinde Batılıların giydikleri biçimde çok süslü bir şapka vardır. Uzun saçları lüleler halinde sırtına iner. Yakası gösterilen elbisesi de tamamen Hıristiyan ve Avrupa modasına göredir. Altındaki zaten adı da yanlış veren yazı ne olursa olsun burada bir Türk'ün değil bir Hıristiyanın tasvir edilmiş olduğu açıkça bellidir. Avrupa'da uzun süre usulden olduğu gibi, herhangi bir önemli olay cereyan ettiğinde, eldeki eski desen ve gravürlerden faydalanmak ve bunların ne olursa olsun, eğer varsa eski yazılarını yok ederek, taze olayın ve olaya karışan şahsın adını yazarak ortaya çıkarıldıkları bilinen bir gerçektir. Nitekim, 1553-1555'te İstanbul'da bulunan Alman ressamı Flensburg'lu Melchior Lorichs (1527'ye doğru-öl. 1583'ten az sonra)'ın Kanunî Sultan Süleyman ile aslında Süleymaniye camii'nin açılış törenine katılmak ve tebriklerde bulunmak üzere hediyelerle gelen Safevî elçisini gösteren gravürleri, Osmanlı tarihinin yeni olayları içinde başka adlar sivrilinece, altındaki yazı kazınarak, bir kenarına I. İbrahim, Nasuh Paşa, Rüstem Paşa, hatta IV. Murad adları yazılarak piyasaya çıkarılmıştır⁹⁶. Burada da durum aynıdır. Arras resmi Sultan Cem'in Avrupa'da popüler olması üzerine güya onu tasvir etmek iddiası ile ortaya çıkarılmakla beraber, Sultan Cem değil çok daha eskiden yapılmış bir resimdir ve çok büyük ihtimalle Bizans İmparatoru VIII. İoannes Palaiologos'tur.

10. *Berlin ve İstanbul'daki "El gran turco" gravürü* (Res. 27, 28).

Berlin'de Kupferstichkabinett'te⁹⁷ ve İstanbul'da Topkapı Sarayı kütüphanesindeki, yanlış olarak Fatih Albümleri olarak adlan-

⁹⁵ Bu yolda bir tenkit için krş. Oktay Aslanapa, *Aus der Welt der islamischen Kunst-Festschrift für Ernst Kühnel, 1959*, in tahlil ve tenkidi, "*İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*" III (1960) s. 114-115.

⁹⁶ Semavi Eyice, *Avrupalı Bir Ressamın Gözü ile Kanunî Sultan Süleyman*, şu eserde: *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 129-170, metin dışı 40 resim ile, bilhassa s. 140 ve 159.

⁹⁷ İlk olarak F. Lippmann, *Unbeschriebene Blätter des XV. bis XVII. Jahrhunderts im Kupferstichkabinett, II. Männliches Bildnis: El Gran Turco*, "*Jahrbuch der königlichen Preussischen Kunstsammlungen*, II (Berlin 1881), s. 215-219'da tanıtılmış, Bundan

dırılan değişik menşelerden çeşitli resimleri derlemek suretiyle toplanmış külliyatta (Albüm 2153, var. 145) bir Batı gravürü bulunmaktadır ki⁹⁸, F. Babinger bunun da Sultan Cem olabileceğini biraz tereddütlü bir ifade kullanarak muhtemel görmüştür⁹⁹. Bu birbirinin eşi olan iki gravürün sağ alt köşesinde:

EL GRAN TURCO (= BÜYÜK TÜRK)

yazısı okunur ki, bunun sonradan eklendiğine ihtimal verilir. Yani bu yazı, desenin aslında olmayıp, desen hak edilirken konulmuştur. Böylece her iki nüshada da vardır. Bu fantastik serpuşlu, kıyafetli, kemerli burunlu, uzun saçlı ve sakallı figürün, Arras'daki resmin başka bir elde değiştirilmiş bir varyasyonu olduğu bellidir. Arras'daki gravürün daha usta bir ressam tarafından çizilmesine karşılık, Berlin ve İstanbul'daki resim daha tezyinat meraklısı olan bir ressam tarafından meydana getirilmiş veya hak eden usta tarafından işlenmiştir. Yanındaki "*El Gran Turco*" (*Büyük Türk*)¹⁰⁰ adı da bunun, Cem'i değil, fakat

sonra ilk defa da bir reproduksiyonu şu eserde yayınlanmıştır: H. Delaborde, *La gravure en Italie avant Marc-Antoine*, Paris 1883, s. 147; Thuasne, *Gentile Bellini et le Sultan Mohammed II*, s. 37'de bu resim üzerinde durulmuş, ne Cem ne de Fatih II. Mehmed ile ilgili olduğu ve ancak Bizans İmparatoru VIII. İoannes'i tasvir edileceği açık surette yazılmıştır.

⁹⁸ Tahsin Öz, *Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmed II'ye Ait Eserler*, Ankara 1953, s. 31, lev. LXIII, res. 82. Yazar burada resmin Cengiz Han'ı (!) tasvir edileceğini ileri sürmektedir. Bu görüş haklı olarak tenkit edilmiştir, krş. Bahaddin Ögel, *Tahsin Öz, Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmed II'ye Ait Eserler, "İlâhiyat Fakültesi Dergisi"* III, sayı 3/4 (1954), s. 123-125. Bu Batı resminin Topkapı Sarayına nasıl girdiği hususunda ise, Babinger (*Dschem-Sultan*, s. 265'te) garip bir tahmin ileri sürer: Güya II. Bayezid kendisine rakip kardeşinin gurbetteki çehresini görmek istediğinden onun resmini istemiş ve kendisine bu resim gönderilmiş olmalıdır (*Dass ein Abzug des gleichen Porträts auch bis ins grossherrliche Seraj nach Stambul wanderte, erlaubt doch gewiss die Vermutung, es sei vom Abendland aus einem Sultan das Aussehen eines Nebenbuhlers vorgeführt worden. In solchem Falle könnten aber nur Bâjezid II. und sein Stiefbruder Dschem-Sultân in Betracht kommen*). Aynı yazar iki yıl sonra basılan yazısında ise bu iddialarının aksini ortaya koyar (krş. *Ein weiteres Sultansbild*, s. 6), "*El Gran Turco kann nicht, wie auch ich mit anderen vermutet hatte, Dschem Sultân ... darstellen...*" !!!

⁹⁹ Babinger, *Dschem-Sultân im Bildes des Abendlandes*, s. 262 vd.

¹⁰⁰ Avrupa'nın, Osmanlı Sultanını *Büyük Türk*, İtalyanca *El Gran Turco* veya Fransızca *Le Grand Turc* olarak adlandırmış olduğu bilinen bir husustur. E. Lippmann'ın da işaret ettiği gibi, Pisanello'nun vaktiyle Bizans İmparatoru VIII. İoannes'in İtalya'da yaptığı kabartma madalyasını gören bir meçhul ressam, bunu

Osmanlı Sultanını tasvir etmek iddiasında olduğunu göstermektedir ki, bu durumda ancak Fatih Sultan Mehmed akla gelir¹⁰¹.

Gerek Arras deseni, gerek bu gravür Thuasne'in da işaret ettiği gibi Bizans İmparatoru VII. değil, fakat VIII. İoannes Palaiologos (1425-1448)'un madalya, büst ve desenlerine uymakta, onlardan ilham alınmak suretiyle az veya çok değiştirilerek işlenmiş bulunmaktadır. Türk ilerleyişi karşısında gündün güne küçülmüş olan devletini kurtarmak için Batı'dan yardım dilenmek üzere İtalya'ya gelen ve 1438-39 yıllarında Ferrara ve Floransa'da bulunan İmparator İoannes Palailogos'un bugün İtalyan sanatkârı Pisanello olarak tanınan Antonio Pisano (1395'e doğru-1455'e doğru)'nun güzel bir madalyası vardır¹⁰². Bu madalyadaki kabartma resmin etrafında şu yazı dolaşır (Res. 30):

+ 'ΙΩΑΝΝΗC • ΒΑCΙΑΛΕΥC • ΚΑΙ • 'ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ 'ΡΩΜΑΪΩΝ •
'Ο • ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟC

(= ROMALILARIN HÜKÜMDAR VE İMPARATORU
İOANNES PALAÍOLOGOS)

aynı madalyanın arka yüzünde İmparatorun at üstündeki resminin etrafında da sanatkârın Lâtince ve Grekçe olarak adı bulunmaktadır:

. OPVS. PISANI. PICTORIS.
*ΕΡΓΟΝ • ΤΟΪ • ΠΙCΑΝΟΒ • ΖΩΓΡΆΦΟΒ •

(= RESSAM PİSANİ'NİN ESERİ)

Madalyanın arka yüzündeki atlı İoannes kompozisyonunu ise, Pisanello'nun Louvre'da bulunan bir taslak deseninde de görmek kabildir (Res. 31). Bu tek tabaka üzerinde bir at başı, biri bir Ortodoks papazı

yeniden resim halinde işleyerek İstanbul'un sahibi olduğunu da düşünerek altına *El Gran Turco* yazısını yazmıştır. Böylece VIII. İoannes, Bizans'ın elinden İstanbul'u alan Fatih Sultan Mehmed olmuştur (Cem değil!).

¹⁰¹ Babinger, *Ein weiteres Sultanbild von Gentile Bellini*, 1961, lev. I, res. 2'de bu gravürü Fatih Sultan Mehmed'in bir fantezi resmi olarak tekrar yayınlamıştır. Böylece, *not 99'daki* makalesindeki görüşünü değiştirdiğini belli etmektedir. Ayrıca bkz. *yukarıda not 98*.

¹⁰² Karabacek, *Abendländische Künstler zu Konstantinopel*, s. 38 vd. res. 9. R.Weiss, *Pisanello's Medaillon of the Emperor John VIII Palaeologos* [British Museum Publications], London 1966.

olmak üzere üç küçük figürden başka, aynen madalyadaki gibi bir duruşta ve başında önü uzun şapkası ile İmparator çizilmiştir¹⁰³. Bu tabakada renkler hakkındaki dokuz maddelik notlardan başka, bir Doğu halısı şeması ve yukarıda da bir friz halinde uzun bir İslâmî yazı da bulunur. Bu yazıda şu okunur :

‘Izzun li-mavlânâ al-sultân al-malik al-Mu’ayyad
Abu al-Nasr Şayh[‘azza] nasruhu

Burada adı geçen hükümdar, Çerkez Memlûklerinden Sultan Al-Malik al-Muayyad Abu al-Nasr’dır ki, 1412-1421 yılları arasında hüküm sürmüştür. Karabacek, bu yazının, İmparatorun elbisesindeki bir *tiraz*’ın detayı olduğu kanaatindedir ki yanlış sayılamaz. Memlûk Sultanının bunu, Bizans İmparatoruna hediye olarak göndermiş olması muhtemeldir. Bu önü uzun şapkalı atlı figür daha başka İtalyan ustalarına da ilham vermiş ve onların eserlerinde tekrarlanmıştır. Roma’da San Pietro kilisesinde Filarete’nin bronz kapılarında birindeki Floransa konsilini tasvir eden kabartmada, Arezzo’da San Francesco kilisesinde Piero della Francesca’nın “Milvius Köprüsü Savaşı” duvar resminde ve atsız olarak da Pietro Perugino’nun Perugia’daki Aziz Bernardus’un ölmüş bir çocuğu diriltmesi tablosunda aynı figür, biraz değişmiş şekli ile tekrarlanır¹⁰⁴.

Arras’daki desen ve Berlin ile İstanbul’daki gravürlerin VIII. İoannes olduğunu ispat eden diğer bir eser de Vatikan’da bulunan bir büsttür (Res. 29). Bu bronz eser, Pisanello’nun yukarıda bahsi geçen madalyasındaki tipe aynen uymakta, onun daha canlı, daha plastik bir tekrarı olarak görünmektedir¹⁰⁵. Fakat bu hususta hiç şüphe yok ki en ilgi çekici örnek, Venedik ekolu ressamlarından

¹⁰³ Karabacek, *ay.esr.*, s. 38-40, lev. VI.

¹⁰⁴ Bütün bu misaller ve daha başkaları için bkz. Weiss, *Pisanello’s Medaillon*, lev. IX-XVI. Babinger, *Dschem Sultân*, s. 263-264’te, bu resmin İtalyan ressamı Antonio Pallaiuolo (1429-1498) ile de ilgili olabileceğini yazmakta ise de, bu hipotez üzerinde durulmağa değmez. Çünkü bu *El Gran Turco* resimlerinin Pisanello’nun Bizans İmparatoru VIII. İoannes portreleri ile bağlantısı açıkça bellidir. Ancak Pallaiuolo bazı motiflerinde Pisanello’dan, yukarıdaki misallerde olduğu gibi, faydalanmış olabilir.

¹⁰⁵ Bu büstün resimleri için bkz. L. Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, I Paris 1948, lev. X; S.P. Lampros, *Leukoma byzantinon autokratoron*, Atina 1930, lev. 87; Weiss, *ay.esr.*, lev. X.

Vittore Carpaccio (1455'e doğru- 1525)'nin "Diakr'ların Nasbedilmesi" adı verilen tablosunda görülür. 1511'de yapılan bu tabloda solda yer alan kalabalık grup ortasında bir Bizanslı Rum figürü bulunmaktadır¹⁰⁶. Bunun lüleler halinde omuzlarına dökülen uzun saçları, sivri bir sakalı ve Pisanello'un kabartma ve büstündekine tamamen uyan bir şapkası vardır. Halbuki grubu teşkil eden diğer figürlerin Müslüman oldukları düşünülmüş ve bunlar o sıralarda Venedik'in diplomatik ilişkileri olan Memlûkler veya Türkler biçiminde tasvir edilmişlerdir. Üzerlerinde geniş kaftanları ve başlarında beyaz dolamalı sarıklı kavukları vardır. Yani kısacası bu çağın Avrupalı ressamı Bizanslı tipini Türk ve Müslümandan açık surette ayırt ediyordu. Batılılarca, Bizans da Doğu sayıldığından, İoannes'in bu pek yaygın ve tanınmış portreleri uzun süre, Osmanlı hükümdarları yerine de kullanılmıştır. Nitekim Hartmann Schedel'in 1493'te basılan *Dünya Tarihi*'nde aynı figür Fatih II. Mehmed olarak da, tahta gravür olarak işlenmek suretiyle bir daha yayınlanmıştır (Res. 32)¹⁰⁷. Fakat şu iyice bilinmelidir ki, bu ve bunun gibi eski resimler, hiçbir vakit, sonradan yakıştırıldıkları tarihî şahısların gerçek portreleri olarak kabul edilemez. Diğer taraftan şu noktaya da işaret etmek yerinde olur ki, Bizanslıların son yüzyıllarda, böyle önu uzun bir şapka giydikleri de 14. yüzyıla ait bir Bizans elyazmasındaki minyatürlerden anlaşılmaktadır. Bahis konusu elyazma bir *Eyüp kitabı açıklamaları* olup 1362'de resimlendirilerek hazırlanmıştır (Paris - *Bibliothèque Nationale*, Gr. 135).

¹⁰⁶ Bu eserdeki Bizanslı ve Müslüman figürleri hakkında krş. F. Gilles de La Tourette, *L'Orient et les peintres de Venise*, Paris 1924, s. 127, lev. X. Carpaccio hakkında bkz. *Carpaccio* maddesi, Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, VI (1912), s. 35-38.

¹⁰⁷ Hartmann Schedel, *Liber cronicarum*, Nürnberg 1493, var. 256 v. Bu kitabın Almanca baskısı da vardır. Bu gravürün bir benzerinin Fatih'e karşı Arnavutluk'ta bir ayaklanma idare eden meşhur İskender Bey (1414-1467)'in hayatı hakkındaki eski bir kitabı süsleyen tahta oyma tekniğindeki gravürde de tekrarlandığı yolunda F.R. Martin tarafından ileri sürülen iddia ise esassızdır (krş. Babinger, *Dschemsultân*, s. 264). Marin Barletius, *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis*, Venedik veya Roma, tz. (1506-1508 arası). Çeşitli dillerde tercümesi de olan bu kitabın (hakkında bkz. A. Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle*, Paris 1937, s. VIII-IX) aslını görmedik. Fakat resmin rastladığımız bir reproduksiyonunda gerçekten bir benzerlik tespit edemedik, krş. Université d'État de Tirana-Institut d'histoire et de linguistique, *Georges Kastrioti Skanderbeg et la guerre Albano-Turque au XVe siècle*, Tirana 1967, s. 144.

IV

FANTEZİ MAHSULÜ RESİMLER

11. *On yedinci yüzyıla ait bir Fransız gravürü* (Res. 33)

Bu gravür bugün bazı grafik koleksiyonlarında tek yaprak halinde bulunmakla beraber, aslında bir kitapdan çıkarılmıştır. Ait olduğu kitap, Père Bouhours (1628-1702) tarafından yazılan Pierre d'Aubusson'un hayatı hakkında bir monografyadır ve Paris'de 1676 da yayımlanmıştır. *Histoire de Pierre d'Aubusson, grand maitre de Rhodes* başlığı ile tanınan bu kitapta s. 203 te bahis konusu gravür yer almaktadır. Aslında bir Cezvit (= *Jésuite*) papazı olan Bouhours, dil ve din üzerine yazdığı kitapları ile tanınmıştır. D'Aubusson hakkındaki eserin yüz sahifelik kadar bir kısmı Sultan Cem'e ayrılmıştır. Karabacak bu gravürü tek yaprak halinde bulduğundan hangi kitapdan çıkarıldığını tesbit edememiştir. Bu yüzden ikinci el yayınlarda da bu gravürün menşei gizli kalmıştır.

Bakır kazıma tekniğinde basılmış olan bu gravür ilk defa olarak J. von Karabacek tarafından tanıtılmıştır¹⁰⁸. Daha sonraları S. Ünver'in¹⁰⁹ ve İ. Hikmet Ertaylan'ın¹¹⁰ kitaplarında da çok ufak reproduksiyonları basılan bu resmin gerçeği aksettiren bir tarafı bulunmamakla beraber burada kısaca da olsa yer almasını faydalı bulduk. Gravür, alt kenarındaki imzalardan öğrenildiğine göre Lyon'lu ressam Pierre Paul Sevin (1650-1710) tarafından çizilmiş¹¹¹ ve Paris'te Etienne Gantrel (1646-1706) eliyle de 1670'lerde bakıra hak edilmiştir¹¹². Bu çeşit gravürlerin hepsinde de görüldüğü gibi,

¹⁰⁸ Karabacek, *Abendländische Künstler*, s. 58, ve s. 59'da res. 19.

¹⁰⁹ S. Ünver-M. Z. Pakalın, *Fatihin Oğulları Mustafa ve Sultan Cem*, resimler kısmı.

¹¹⁰ İ. H. Ertaylan, *Sultan Cem*, s. 88-89 arasındaki resim.

¹¹¹ *Sevin, Pierre Paul* maddesi, Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, XXX (1936), s. 546; E. Bénézit, *Dictionnaire des peintres et sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, yeni baskı, VII (Paris 1957), s. 730-731. Bir kısmı aynı aileden olan pek çok aynı adlı sanatkarların en tanınmış bu Pierre Paul'dur. Kendisinin Osmanlı tarihi ile ilgili bir tablosu bilinir. Bunda, Polonya elçisinin 1678 veya 1679'da Sarayda kabulü tasvir olunmuştur.

¹¹² *Gantrel, Etienne* maddesi, Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, XIII (1920), s. 163; Bénézit, *Dictionnaire...*, IV (1951), s. 151.

esas figürün etrafında 19. yüzyılın Osmanlı armasını andıran, çeşitli silâh ve eşyadan meydana gelmiş bir çerçeve vardır. Resmin alt kenarında şu yazı okunur:

ZIZIME. Fils de Mahomet II
(= II. Mehmed'in oğlu Cem)

Ortadaki esas resmin altında tek hilâlden ibaret bir arma, yukarıda ise Avrupa krallık taçlarının bir eşi vardır. Yalnız bu taçta, Avrupa'da taçlarda saliplerden olan çıkıntılar burada hilâllerden meydana getirilmiştir. Türk modasına hiç uymayan süslü bir kavuk ve incili bir pelerinle giyimli olarak tasvir edilen Cem, genç bir şahıs olarak tasavvur edilmiştir. Karabacek'in kanaatinin aksine olarak biz bu resmin tamamen fantezi mahsulü olduğuna ve Cem'in gerçek yüz çizgilerinden hiç bir şeyi aksettirmediğine inanıyoruz¹¹³.

12. *Tamamen fantezi mahsulü resimler*

Sultan Cem'in gerçekle hiç ilgisi olmayan birtakım resimleri de yapılmıştır¹¹⁴. Burada bu çeşit resimler üzerinde durmuyoruz. Cem'i 15-16 yaşlarında kız yüzlü bir oğlan olarak tasavvur eden resimler gibi¹¹⁵, minyatür tekniğinde yapılan bazı denemeler de¹¹⁶ fantezi olmaktan ileri gitmemektedir.

Yukarıda bahsi geçmiş olan, Rodos şövalyeleri tarikatının sekreter ve kronikçisi Douai'li Guillaume Caoursin (1430-1501)'in çeşitli baskıları olan kitabında, Cem'in Rodos'daki yaşantısı ile ilgili

¹¹³ Karabacek, *Abendländische Künstler*, s. 58'de bu gravürde Cem'in yüz çizimleri hususunda bir geleneğin akislerini bulduğunu iddia eder.

¹¹⁴ Thuasne, *Djem Sultan*, s. 232, not 1'de bildirdiğine göre, H. Kaulbach'ın "Papa'nın Önünde Rakseden Lucrezia" tablosunda, seyirciler arasında Sultan Cem de görülür. Bu, gerçek Cem ile ilgisi olmayan bir resimdir. Ressam Hermann Kaulbach (1846-1909) ve onun 1882'de yaptığı bu resim hakkında krş. H. Schmelz, *Kaulbach, Hermann* maddesi, Thieme -Becker, *Künstlerlexikon*, XX (1927), s. 22.

¹¹⁵ İ. Aleddin [Gövsâ] *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, İstanbul 1933-35, I, s. 208'deki fantezi resim gibi. Aynı kitapta s. 128-129 arasındaki metin dışı levhada, Papa sarayında Cem'i gösteren, ressam Münif Fehim'in deseni de aynı esaslar içinde bir fantezidir. Bunda Cem çocuk denilecek bir tipte tasavvur olunmuştur.

¹¹⁶ İ. H. Ertaylan, *Sultan Cem* kitabı için, İranlı minyatür ustası H. Tahirzade Bihzad'a birtakım tamamen fantezi minyatürler yaptırmıştır. Renkli olarak basılan bu minyatürlerden biri, s. 56-57 arasındaki, Cem'i Karaman'da tasvir eder; diğeri, s. 144-145 arasındaki ise, Sultan Cem'in Rodos'a çıkışını tasvir etmektedir.

ağaç gravürü olarak bir takım resimler bulunmaktadır. Bunlarda Sultan Cem'in belirli bir portresi aksettirilmiş olmadığından üzerlerinde durmağa lüzum görmedik. Fakat G. Caoursin'in Paris'de *Bibliothèque Nationale*'de *Fonds latin*, 6067 sayısı ile saklanan başka bir yazması, renkli minyatürler ile süslüdür¹¹⁷. Bu makalemizde sadece bir tanesinin reproduksiyonunu verebildiğimiz (bkz. Res. 1) bu minyatürlerden onbiri Sultan Cem ile ilgilidir. Ancak bu elyazmanın aslını göremediğimiz gibi, Cem'i tasvir eden minyatürlerin hiçbirinden de bir reproduksiyon elde edemediğimizden, bunlarda Cem'in nasıl tasvir olunduğu hakkında bir şey söyleyemeyeceğiz. Sayın Prof. C. Dana Rouillard, 30 Ocak 1973 tarihli mektubunda, bu minyatürlerin resimlerine sahip olduğunu bildirmekte, ayrıca, *Bibliothèque Nationale*'de *Rés. K89* sayıda Caoursin'in daha basit resimli bir nüshasının da bulunduğu işaret etmektedir. Paris'deki Caoursin elyazmasının minyatürlerinin yayınlanmasını temenni ederken, Sultan Cem'in resimleri konusunun pek kolay sona ermeyeceğini de işaret etmek isteriz.

* * *

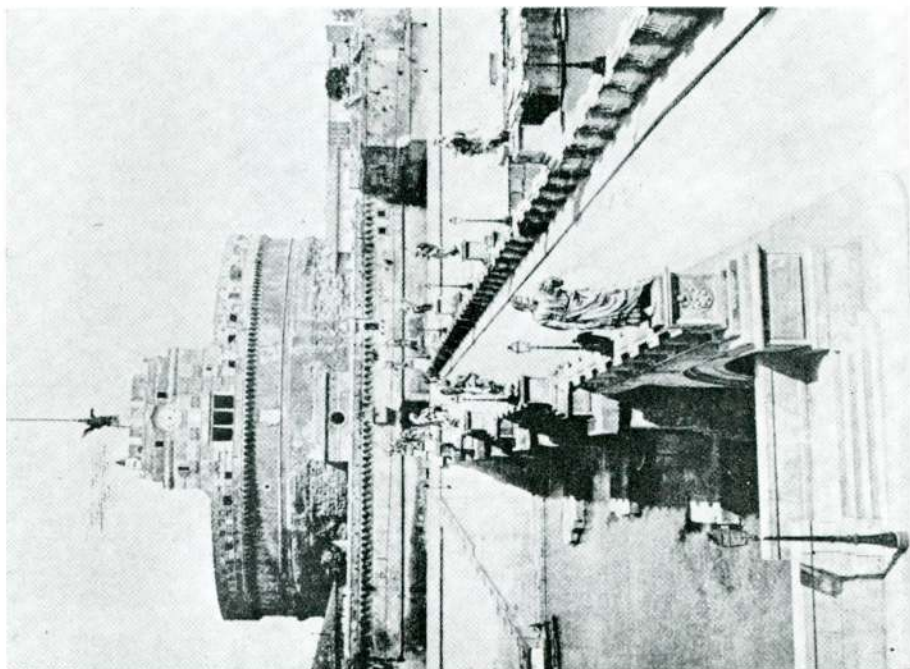
Hükümdarlık hırsının ve kaderlerini onun yükselişine bağlayan birkaç kişinin teşviklerinin dönüşü olmayan bir yola sürüklediği, böylece de yıllarca süren çok ıstıraplı bir maceraya atılmak zorunda kalan Sultan Cem, tarihin daima merak uyandıran bir şahsiyeti olarak kalacaktır. Saint Jean tarikatının başı, *Grand maître* Pierre d'Aubusson'un açık ve belirli bir ihanetine uğrayan¹¹⁸ ve sonra da bir istismar vasıtası olduğu için Papalık elinde siyasî oyunlara alet edilen, üstelik büyük maddî kazançlar da sağlanan Sultan Cem, Batı'daki uzun hayatı boyunca muhakkak ki resamlara konu olmuştur. Biz bu yazımızda onunla uzaktan yakından ilgili görülen bütün şimdiye

¹¹⁷ G. Caoursin ve eseri hakkında bkz. *yukarıda not 12*. F. Babinger, *Dschem-Sultân im Bilde des Abendlandes*, s. 264, res. 5 te, Caoursin'in kitabının basılı nüshasındaki ağaç gravürlerden (*Holzschnitt*) bir tanesinin reproduksiyonunu vermektedir. Bu resimde Türk tipinde ve kıyafetinde hiçbir figür görülemediğinden bu gravürlerin fantezist resimler olduğuna ihtimal verilebilir.

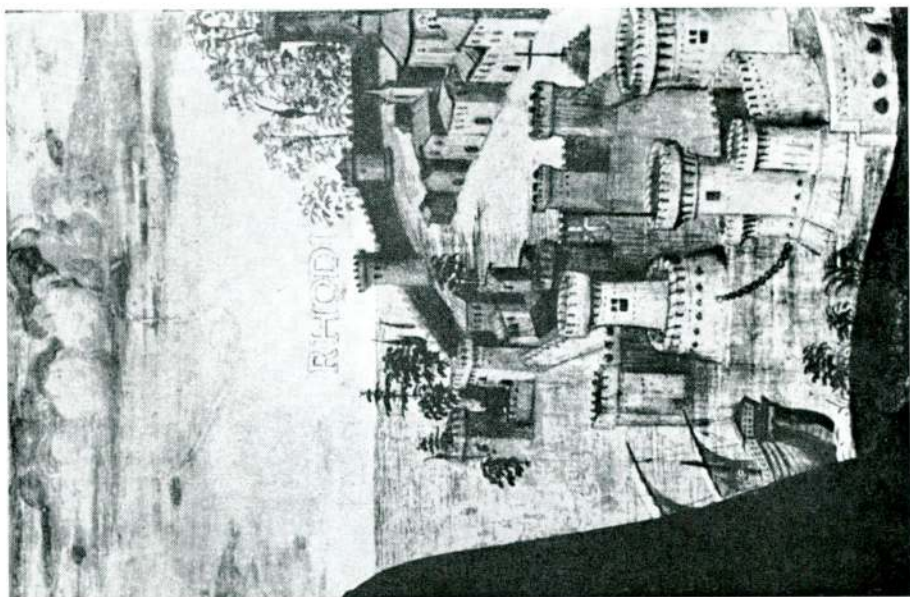
¹¹⁸ V. Strumza, *yukarıda not 11'deki kısa yazısında*, Cem'e oynadığı oyunun Rodos Saint Jean şövalyeleri Üstad-ı âzamı (*Grand-maître*) Pierre d'Aubusson (1476-1503)' un değerli tarihî şahsiyeti üstünde daima kara bir leke (*...una nera macchia sulla fisionomia storico du uno dei più valorosi tra i valorosi Cavalieri*) olarak kalacağını yazmıştır.

Res. 1 — 1480 de Rodos'un kuşatılması (Paris'de Bibliothèque Nationale'deki Caoursin elyazması minyatürlerinden).

Res. 3 — 1495'de Cem'in teslim edildiği Sant' Angelo kalesi
(aslında Hadrianus türbesi).

Res. 2 — Pinturicchio'nun bir tablosunda Rodos.

Res. 5 — Papa VI. Alessandro (Roderigo Borgia)
Pinturricchio'nun Vatikan'daki tablosundan detay.

Res. 4 — Papa VIII. Innocenzo (Viyana'da Mantegna'dan kopya
bir tablo)

Res. 6 — Bellini'nin eseri olduğu ileri sürülen minyatür.
Bazılarınca Sultan Cem tasvir olunmuştur (Bostan'da).

Res. 7 — Bihzad'ın eseri olduğu ileri sürülen minyatür.
Bazılarınca Sultan Cem tasvir olunmuştur.
(Washington'da Freer Galery'de)

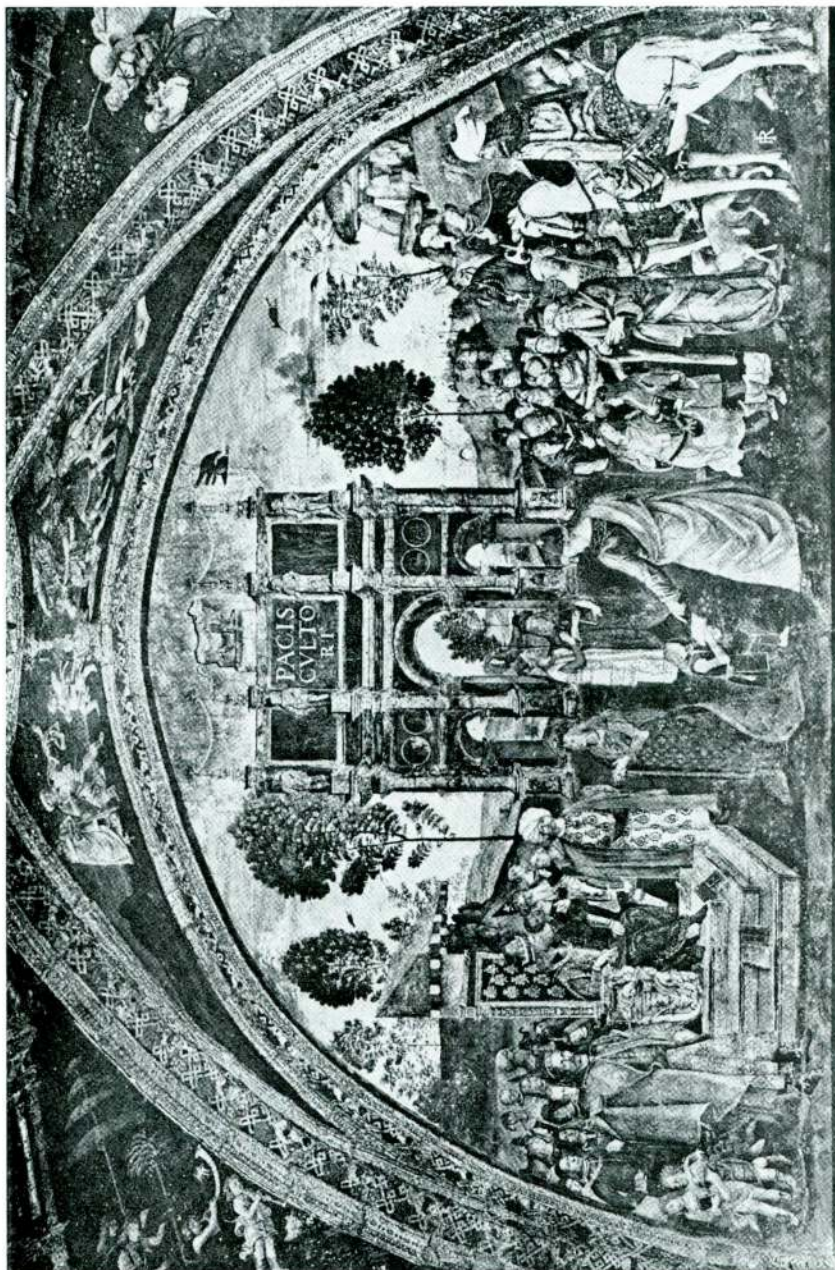
Res. 8 — Viyana'da Ungnad koleksiyonundaki genç Türk resmi
(belki Sultan Cem).

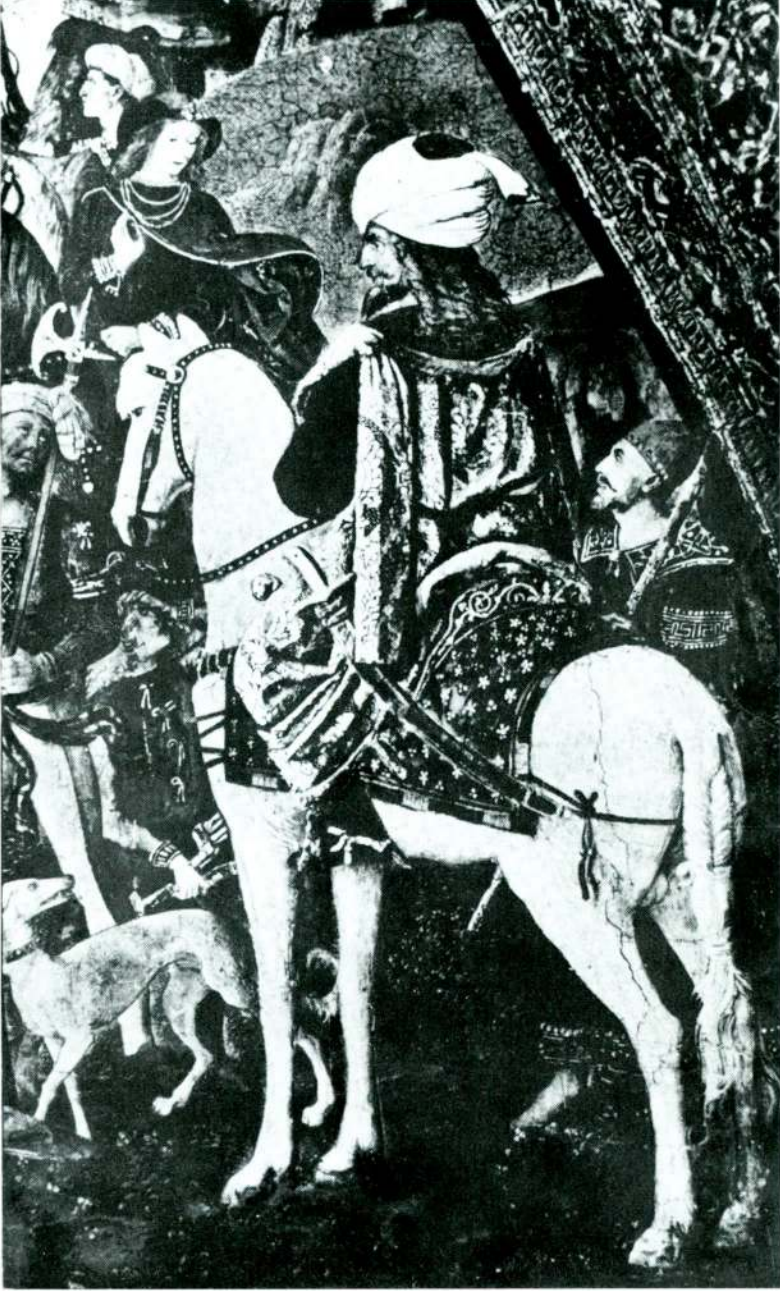
Res. 9 — Basel'deki tabloda Fatih Sultan II. Mehmed ve bir Şehzade (Sultan Cem?)

Res. 10 — Basel'deki tabloda Türk Şhzadesinin detay resmi (Sultan Cem?).

Res. 11 — Vatikan'da Borgia dairesinde "La disputa di Santa Caterina" tablosunun tamamı.

Res. 12 — Aynı tabloda Türk kıyafetli süvari. Bazılarınca Sultan Cem, bize göre Cesare Borgia.

Res. 13 — Cesare Borgia, Floransa'da Uffizi galerisinde bir tablo.

Res. 14 — Vatikan'daki tabloda süvarinin detay resmi.

Res. 15 — Cesare Borgia'yı tasvir ettiği sanılan tablo
(Venedik'de Museo Correr'de).

Res. 16 — Vatikan'daki tabloda görülen diğer Türk. Bizce Sultan Cem'i tasvir etmektedir.

Res. 18 — Aynı tabloda arka plânda sarıklı bir figür.

Res. 17 — Aynı tablodaki Türk.

Res. 19 — Vatikan'daki tabloda Azize Caterina
(Lucrezia Borgia olması muhtemeldir).

Res. 20 — Tiziano'nun tablosu. (Lucrezia Borgia'nun 35
yaşlardaki görünüşü olması muhtemeldir)

Res. 21 — Siena Başkilisesindeki tablonun tamamı.

Res. 22 — Siena'daki tabloda iki Türk figürü.

Res. 23 — Aynı tablodaki Türk.

Res. 24 — Siena'da Pinturicchio'nun resimlerinde_sarıklı bir figür.

Res. 25 — Louvre'da bir Türk'ü tasvir eden desen.

Res. 26 — Arras'daki desen.

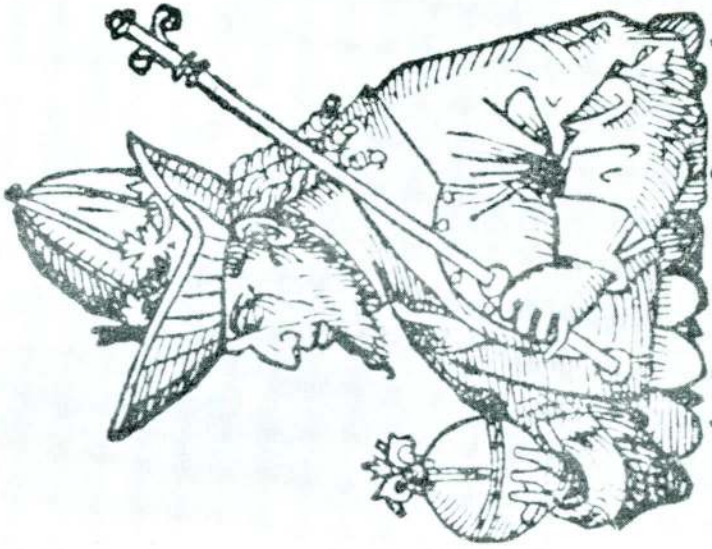
Res. 27 — Berlin'deki desen (El Gran Turco).

Res. 28 — Topkapı Sarayı'ndaki desen (El Gran Turco)

Res. 29 — Vatikan'da Bizans İmparatoru VIII. İoannes'in büstü.
(Pisanello'nun eseri).

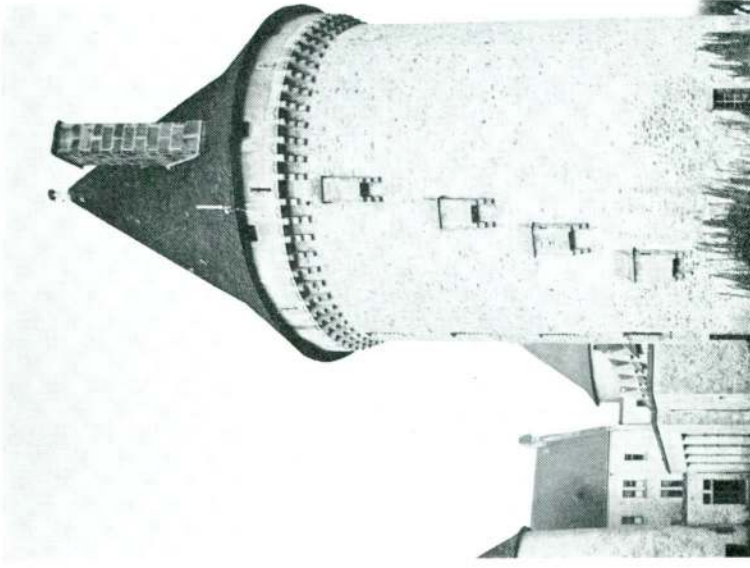
Res. 30 — H. Schedel'in Kroniğinde Sultan II. Mehmed olarak basılan ağaç oyma gravür.

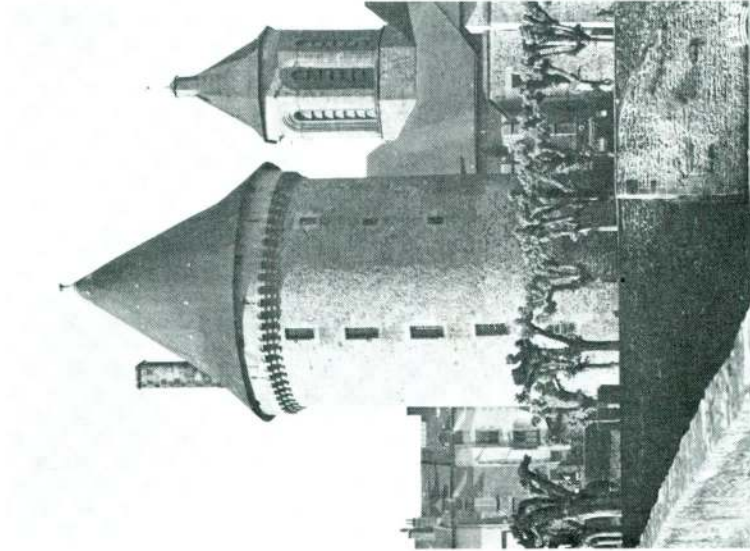
Res. 31 — Bizans İmparatoru VIII. İoannes'in madalyası (Pisanello'nun eseri).

Res. 33 — Sultan Cem'in geç devirde yapılmış bir gravürü.
Ressam Sevin tarafından çizilen ve gravürücü Gantrel eliyle hak
edilen resim (1676).

Res. 35 — Bourganouf şatosunda Sultan Cem'e tahsis olunan kule (hâlâ buraya Zizim kulesi denir).

Res. 34 — Sultan Cem'in Fransa'da içinde hapsedildiği Bourganouf şatosu (Barak Reis onu burada görmüştür).

kadar bilinen resimleri bir gözden geçirdik. Aldatıcı olabilecek bazı fikir ve hipotezleri tahlil ettik. Kanaatimizce bu resimlerden bazılarında Sultan Cem'in gerçek yüzünü bulmak kabildir. Minyatür tekniğindeki ilk iki resmin (No. 1 ve 2) onunla bir ilgisi olabileceğine inanmak kanaatimizce zor görünmektedir. Buna karşılık, Viyana (No. 3) ve eğer sahte değilse Basel (No. 4) resimleri onun gençliğini aksettiren portreler olarak kabul edilebilir. Fakat hiç şüphesiz Cem'in gerçek portreleri, Vatikan ve Siena'daki duvar resimleri (No. 6, 7) ile Louvre'daki desende (No. 8) görülenlerdir. Millî gelenek ve kıyafetine bağlı Cem'in başka bir şekilde tasvir edileceğini sanmıyoruz. Bunun dışında kalan (No. 5) ve ona yakıştırılan resimlerin (No. 9, 10, 11) Cem ile ilgisi olabileceğine inanmak imkânsızdır. Bizans İmparatorunun portresinden ilham alınarak yapılan çeşitli resimlerin ise onunla en ufak bir bağlantısı olamaz¹¹⁹. Pek çok yerde Sultan Cem olarak gösterilen Vatikan'daki Türk kıyafetli süvari portresi (No. 6) ise Papa'nın oğullarından biri ve kanaatimizce Cesare Borgia'dır¹²⁰.

¹¹⁹ İmparator VIII. İoannes'in aynı gruba giren başka resimleri, Sina manastırındaki bir yazmada (üstünde adı belirtilerek), ve Venedik resim ekolünden bir tablo olarak vaktiyle Berlin'de bir özel koleksiyonda görülmüştür, bkz. *Prophyläen Weltgeschichte, III-Das Mittelalter*, Berlin 1932, s. 209'daki resimler. Aynı İmparatorun yüz çizgileri, burun biçimi ve saçları aynı olmakla beraber, şapkası değişik bir portresi ise Benozzo Gozzoli (1420-1497)'nin 1459-1463 yılları arasında Floransa'da, *Palazzo Medici-Riccardi*-nin şapelinde yaptığı frasko resimlerden "*Üç Kralların Secdesi*" kompozisyonunda görülebilir.

¹²⁰ Cesare Borgia'nın 1500'e doğru yapılmış, aynı yüz çizgilerini veren başka bir tablosu ise Floransa'da *Pinacoteca Comunale*'dedir, bkz. *Prophyläen Weltgeschichte, IV-Das Zeitalter der Gotik und Renaissance*, Berlin 1932, s. 247.

Ek not: Yukarıda s. 47, not 114 de bahsi geçen Kaulbac'ın tablosundan ilham alınarak yapılmış tamamen uydurma bir resim için bkz. "*Resimli Tarih Mecmuası*" I, sayı 3 (Mart 1950) kapak ve s. 84.

